

2018-10

jaargang 49
nummer 10
december 2018 - januari 2019

De Vrijdenker

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Vrijdenker van 2018: Boris van der Ham ↗
Christelijk pesten in de *Public School*
Grenzen van de open samenleving

Anton Constandse Lezing 2018
Diderot en de *Encyclopédie*
Sterven als vrij mens

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijgedachte.nl.

**LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.**

Deventer – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke tweede donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijgedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel
Locatie: Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00; drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Utrecht – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: Bar Walden, Domplein 16, 3512JD Utrecht
Wanneer: elke derde maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Aanmelding: niet nodig
Contact: fransvandongen9@gmail.com
(Frans van Dongen zoekt met deze borrel aandacht voor
seculiere politiek (bijv alléén maar openbare scholen)
en voor de Atheïstisch Seculiere Partij.)

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

COVER

Voorzijde: Anton Constandse Lezing-middag op 17 november 2018 te Utrecht; Boris van der Ham (rechts) en DVG-voorzitter Stanley Bakker na Van der Hams benoeming tot Vrijdenker van het Jaar 2018.

Achterzijde: Anton Constandse Lezing-middag op 17 november 2018 te Utrecht. Boven v.l.n.r. de sprekers: Leon Korteweg, Marije van Beek, Boris van der Ham en Bert Gasenbeek. Grote foto v.l.n.r. Marije van Beek, Boris van der Ham, Jacques Honkoop, Stanley Bakker en Leon Korteweg.

Foto's van René van Elst.

De Vrijdenker

jaargang 49 • nummer 10 • december 2018 / januari 2019

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
✓ Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	2
✓ Voor wie meer wil weten over Diderot	<i>Geer Wolf</i>	3
✓ Borrelen met Boris van der Ham	<i>René van Elst</i>	5
✓ Koran steunt IVF!	<i>Anton van Hooff</i>	6
✓ Hawking, Stephen - <i>De antwoorden op de grote vragen</i> (boekbespreking)	<i>Enno Nuy</i>	7
✓ Reactie op Frans Couwenbergh - <i>Wat is goed?</i>	<i>Sicco Polders</i>	9
✓ Christelijk gepest op een openbare school	<i>Maarten Gorter</i>	10
✓ Voor God spelen (1)	<i>Sicco Polders</i>	13
✓ Roemeense verwerping verbod homohuwelijk uitzonderlijk	<i>Leon Korteweg</i>	15
✓ Yuval Noah Harari - <i>21 lessen voor de 21ste eeuw</i> (boekbespreking)	<i>Enno Nuy</i>	16
✓ Kindeke Jezus	<i>Tine Dorothy Kooiman</i>	20
✓ De open samenleving en haar grenzen (boekbespreking van Paul Scheffer - <i>De vorm van vrijheid</i>)	<i>Floris van den Berg</i>	21
✓ Leven als mens en dus vrij sterven	<i>Anton van Hooff</i>	24
✓ De Atheïsmedag 2018	<i>René van Elst</i>	27
✓ Mooie Anton Constandse Lezing	<i>Dik Kruithof</i>	30
✓ Laudatio op Boris van der Ham, Vrijdenker van het Jaar 2018	<i>Leon Korteweg</i>	31
✓ Dankwoord van Boris van der Ham bij zijn benoeming	<i>René van Elst</i>	33
✓ Foto's Anton Constandse Lezing		35
✓ Een vreemdeling op Aarde (Anton Constandse Lezing 2018)	<i>Marije van Beek</i>	36
✓ De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	40

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25, profiteer dan van ons aanbod.
 Als je je aanmeldt als nieuw lid en jonger bent dan 25 jaar, krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker.
 Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!
 Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

René van Elst – eindredactie (+ opmaak a.i.)
Raymond van Es – hoofdredactie
Els Geuzebroek
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Sicco Polders
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— „
- Abonnement € 36,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— „
Zie ook de aanbieding op pag. 2!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

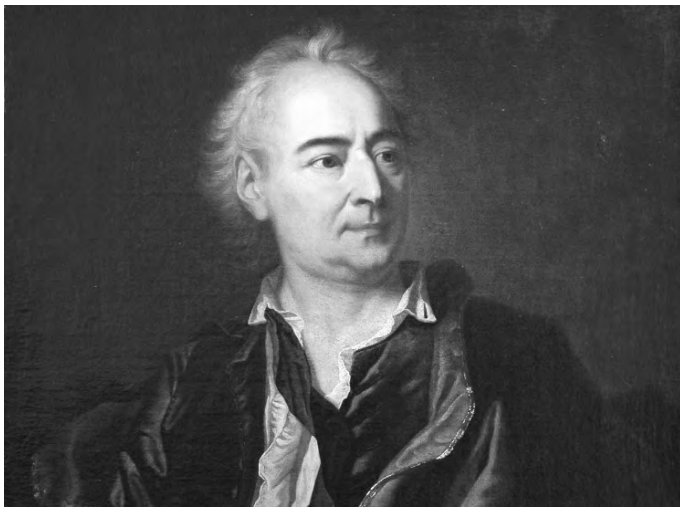
Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:*
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte

Voor wie meer wil weten over Diderot

Geer Wolf

Diderot was een vrijdenker avant la lettre. De meesten kennen hem als een van de twee directeuren van de Encyclopédie samen met d'Alembert. Dat hij ook een groot filosoof was, is niet algemeen bekend. Ook niet dat hij een van de belangrijkste wegbereiders van de Franse revolutie was. Jonathan Israël, die drie lijvige werken aan de lijn Spinoza, Descartes, Diderot heeft gewijd, heeft de term Radical Enlightenment uitgevonden voor die stroming, waarvan Diderot de belangrijkste exponent was. Diderot zelf heeft zich laten geïnspireren door Descartes, Shaftesbury, Bayles en een aantal meer.

Denis Diderot werd geboren in Langres, 6 oktober 1713. Zijn vader was messen- en scharenmaker. Het moet een nuchtere, arbeidzame, maar ook liefdevolle omgeving zijn geweest, een goede basis om niet uit de bocht te vliegen, zeker voor iemand met zo'n exuberante geest.

Hij kreeg een uitstekende klassieke opleiding bij de Jezuiten. Daar leerde hij onder andere het werk van Seneca en Lucretius kennen. Door hen is hij zeer beïnvloed. Hij werd naar Parijs gestuurd om priester te worden. Maar hij verkoos een bestaan als bohemien. Na tien jaar was hij uitgeraasd. Als broodwinning vertaalde hij intussen al Engelse filosofen, o.a. Shaftesbury.

Hij trouwde met een wasvrouw, zijn vader was daar niét van gediend... Het echtpaar werd niet gespaard, er stierven verschillende kinderen. Eén dochtertje bleef slechts in leven. Hij had verschillende verhoudingen, de langste met Sophie Volant. Hij beschrijft haar als een intelligente vrouw met een charmant brilletje. Een groot deel van hun correspondentie heeft zijn dochter na zijn dood helaas vernietigd.

Tijdgenoten

Diderot werd actief bezoeker van de salon ten huize van zijn rijke vriend baron d'Holbach, waar het goed converseren, eten en drinken was. Het was het epicentrum van het intellectuele en revolutionaire Europa van die dagen. Philipp Blom heeft dit in *Het verdorven genootschap* beschreven. Diderot ontmoette daar veel interessante tijdgenoten. Zijn goede vriend Rousseau kwam er ook, maar ze kregen ruzie, wat tot een definitieve breuk leidde. Vanwege zijn *Pensées philosophiques* en *Lettre sur les aveugles (Brief over de blinden)*, waarin hij onder andere zijn ideeën over een vrije, niet door de godsdienst gedicteerde, moraal uiteen zette, kwam hij drie maanden lang in de gevangenis terecht. Hij had zijn les geleerd en schreef voortaan alleen nog maar voor de la. Hij beschikte over een tomeloze werkkraft.

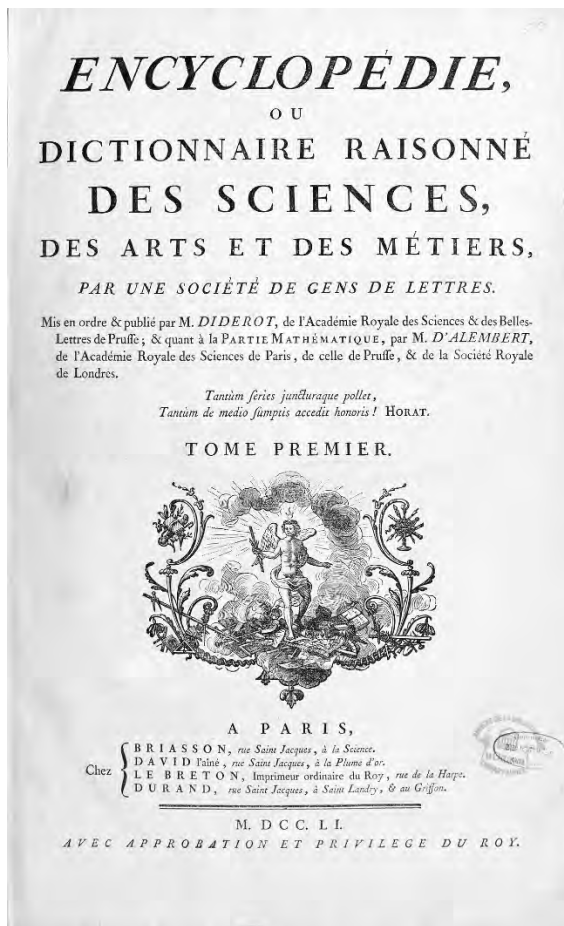
Een belangrijke gebeurtenis was zijn reis naar St. Petersburg, met Den Haag als korte tussenstop. In 1773 vertrok hij uit Parijs, om tsarina Catharina de Grote van Rusland te gaan bezoeken. Zij had ooit zijn bibliotheek voor het enorme bedrag van 15.000 livres gekocht, met de clausule dat hij die tot aan zijn dood mocht houden. Hij had het geld nodig voor de bruidschat voor zijn dochter. Het lag in zijn bedoeling om als raadgever op te treden, aangezien Catharina veel op had met de Verlichting. Voltaire had zij al eerder benaderd. Maar in de praktijk bleek het helemaal niet haar bedoeling te zijn om veranderingen in haar regeringsbeleid aan te brengen!

Diderot stierf in 1784, op 71 jarige leeftijd, na een zeer vol en vruchtbaar leven. Hij werd in een kerk begraven. De familie schijnt met hulp van zijn broer, die priester was, gelogen te hebben over de toediening van het laatste heilige sacrament. Zijn botten en die van d'Holbach liggen er nog, met andere door elkaar gehusseld, nadat ook in die kerk de revolutie had huisgehouden. De vorige Franse president François Hollande heeft aangekondigd dat hij in het Panthéon zal worden herbegraven, waar Voltaire en Rousseau al eeuwen liggen. Wie weet horen we er binnenkort meer van.

Encyclopédie

Diderot was dus vertaler, en hij begon zelf ook te schrijven. *Pensées Philosophiques* was zijn eerste boek. In een aantal korte teksten beschreef hij hierin zijn existentiële geloofs-crisis. Hij was toen nog deïst.

In die tijd is hij ook met zijn levenswerk, de *Encyclopédie*, gestart. Dit naar aanleiding van zijn vertaling van de indertijd beroemde Engelse Cyclopaedia. Daar werden ambachten, wetenschappen enzovoort in beschreven. Hij vatte het plan op om zoiets, maar dan uitgebreider, ook in Frankrijk te beginnen. Samen met zijn vriend, de wiskun-

dige d'Alembert, maakte hij een start met de befaamde Encyclopédie. Dit zou 25 jaar lang zijn levenswerk en zijn broodwinning worden. Het zou 25 delen tekst gaan omvatten. Eentje per jaar dus. Het publiek kon erop intekenen. Hij trok vele vaste medewerkers aan. Ook Rousseau en Voltaire leverden in het begin bijdragen. Het werd geen droge opsomming van feiten. Wie de lemma's goed las, zag de mening van de makers er doorheen schemeren. Bijvoorbeeld, als je 'Eucharistie' opzocht zag je eronder staan: zie kannibalisme... Ook ruimde hij een grote plaats in voor diverse ambachten, waar ook vaklieden hun voordeel mee konden doen. Dit aan de hand van gedetailleerde etsen die met elkaar 17 aparte delen omvatten. Hij was tenslotte zoon van een handwerksman!

Hij brak al gauw met het dualisme van Descartes. De ziel zou het lichaam voortgebracht hebben, maar hoe kan iets onstoffelijks als de geest zoiets zwaars voortbrengen als een lichaam? Nee, lichaam en ziel zijn één, en als het met het lichaam uit is, dan ook met de ziel. Hij was dus monist, iemand die liever het materialisme aanhing. Dit was het antwoord van veel filosofen uit de 17de en 18de eeuw op het scheppingsverhaal. Alles is materie, ook wij. Leven komt voort uit materie. Maar hoe? Daar heeft Diderot veel serieus onderzoek naar gedaan, hij was ook een bèta, en thuis in de natuurkunde, en in de in die tijd in opkomende chemie, die hij nog hoger achtte. Maar Diderot en zijn vriend l'abbé de Condillac gingen verder. Ze zeiden dat genot automatisch met materie verbonden is. Zo kwamen ze uit op het sensualisme-materialisme. Dat begrip

vormde de kern van Diderot's filosofie, en het komt overal terug in zijn werk. Voor de grap schreef hij eens aan zijn minnares dat ze naast elkaar begraven moesten worden, dan konden hun moleculen zich gezellig vermengen.

Filosofie

Want Diderot was speels. Dat was een van de factoren waarom hij niet serieus is genomen als filosoof. 'Filosofie is als fluitspelen' is een van zijn uitspraken. Droge artikelen schrijven, die gewone mensen toch niet kunnen lezen, heeft geen zin. In Jacques de fatalist komen zijn standpunten over fatalisme, determinisme en vrijheid in grappige dialogen tot leven. En ook in De neef van Rameau drijft hij de spot met zichzelf! Hij nodigt de lezer indirect uit om aan de redeneringen in beide boekjes deel te nemen. Maar hij heeft zijn theorieën ook uiteengezet in serieuzer werk. Zijn Lettre sur les aveugles is daar een voorbeeld van, er staan zelfs wiskundige formules in. Toch is ook dat boek speels van opzet. *Le rêve d'Alembert*¹ is juist een klein, maar heel belangrijk werkje, je kunt het opvatten als een toneelstukje voor drie personen, maar hij kon er wel zijn belangrijkste theorieën in kwijt. Kenners zien het als de sleutel tot zijn filosofie.

In *L'Entretien d'un philosophe avec la maréchale de **** licht hij zijn visie op de moraal toe in de vorm van een toevallig gesprek van een filosoof met een charmante, zwaar katholieke maarschalksvrouw. De kerkelijke moraal is star, en hangt met een systeem van straffen samen, daar waarschuwt de filosoof haar voor. Dat is natuurlijk Diderot zelf. Maar zij voelt zich daarin juist thuis als een vis in het water. Hij belicht de andere kant van de zaak, en probeert haar over te halen. Ze komen niet tot elkaar, want de maarschalk komt thuis. Er is een Nederlandse vertaling van, evenals van *Le rêve d'Alembert*.

Revolutionair

Diderot was een allesweter en had overal belangstelling voor. Hij heeft over toneel, schilderkunst, noem maar op, geschreven. Ook heeft hij zelf toneelstukken geschreven. Hij heeft heel lang verslagen gemaakt van de jaarlijkse Parijse Salon, waar de nieuwste schilderijen en sculptuur werden tentoongesteld. Die maakte hij voor het blad *Correspondances littéraires* van zijn goede vriend Grimm, dit was bestemd voor het buitenland, men las het aan de Europese hoven. Verder gaf hij als kunstkenner Catherina de Grote raad bij haar aankopen.

Hij heeft vaak werk van anderen becommentarieerd en daar zelfstandige geschriften van gemaakt. Zijn *Supplement au voyage de Bougainville* is een commentaar op het indertijd zeer beroemde boek *Voyage autour du monde* van de populaire ontdekkingsreiziger Bougainville. Verwijzend naar de vrije moraal van de eilandbewoners van de Stille Zuidzee valt Diderot in zijn *Supplement* de Franse huwelijksmoraal aan, die zoveel geestelijke schade heeft aangericht. Hij kon zich overigens goed verplaatsen in het leven van vrouwen.

Diderot's ideeën waren hun tijd ver vooruit, hij was zich daar zeer van bewust. De censuur van de Franse koning hield hem scherp in de gaten. Hij schreef daarom voor het nageslacht. Voor ons dus. Wel circuleerden zijn geschriften in zijn vertrouwde vriendenkring. Zijn revolutionaire gedachten mochten natuurlijk helemaal niet geopenbaard worden. Zijn lange, felle gedicht *Les Éleuthéromanes, De vrijheidsmaniakken*, liegt er dan ook niet om. Het zijn prachtige, pathetische verzen, waarin hij de kerk en de koning aanvalt. De laatste priester moet opgehangen worden aan de darmen van de laatste koning...² Dat schreef hij omdat hij was begaan met het lot van het Franse volk, dat zwaar zuchtte onder het despotisme. Maar die zin maakte hem nog heel lang na zijn dood tot een staatsgevaarlijk element. Aan het eind van dit gedicht pleit hij voor vriendschap en liefde.³

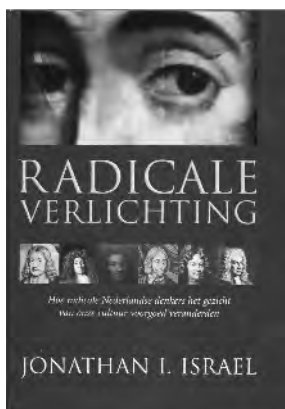
Diderot heeft nu de plaats gekregen die hij verdient als wegbereider van de Revolutie. Jonathan Israël, Engels hoogleraar die drie lijvige werken heeft geschreven over de lijn Spinoza-Descartes-Diderot, heeft die hem plek gegeven. Hij is het ook die de naam Radical Enlightenment heeft bedacht voor deze 17de en 18de eeuwse stroming waar Diderot zeer prominent toe behoort. Voltaire en Rousseau waren als deïsten lang zo radicaal niet, al hebben ook zij grote invloed gehad en Frankrijk klaargemaakt voor de revolutie.

Voor nadere inlichtingen kunt u zich wenden tot geerwolf@gmail.com.

¹ Franse tekst: http://www.romanistik.uni-freiburg.de/orlich/d_alembert_2.pdf - Engelse vertaling: https://www.stmarys-ca.edu/sites/default/files/attachments/files/Dalemberts_Dream.pdf

² Et ses mains [de handen van een zich bevrijdende mens] ourdiraient (zouden vlechten) les entrailles du prêtre, Au défaut d'un cordon pour étrangler les rois.

³ Franse tekst (uitgave 1884) met uitgebreid commentaar vooraf, vermoedelijk van Dr. Robinet: https://www.europeana.eu/portal/nl/record/9200143/BibliographicResource_2000069305100.html

Borrelen met Boris van der Ham

René van Elst

Op maandagavond 12 november bood Café van Beek in Den Haag weer gastvrijheid aan de maandelijkse Verlichtingsborrel. Een goed bezocht evenement – zelfs een bitterballen etende hond was er bij – met een bekende en bij voorbaat gewaardeerde spreker, namelijk Boris van der Ham ▼, voorzitter van het Humanistisch Verbond.

Van der Ham (wiens voorganger Rein Zunderdorp in het publiek aanwezig was) sprak onder meer over zijn nieuwe boek “Nieuwe vrijdenkers”. Een titelkeuze waar ik als redacteur van “De Vrijdenker” niet over kan juichen, maar Van der Ham zei dat er geen auteursrecht op dat woord rust en daar kan ik weinig tegen inbrengen. Ik vermeld hier de hoofdzaken uit zijn inleiding.

Humanisten hebben de neiging de vrijdenkers als radicalen te zien waar het om het atheïsme gaat en vrijdenkers zien de humanisten als te soft op dit punt. Tegelijk zijn er groepen die de humanisten als (te) radicaal atheïstisch beschouwen. Laten we maar zeggen dat de humanisten een middenpositie innemen, aldus Van der Ham. Evengoed hebben we veel gemeen met elkaar op het punt van waarden; het verschil zit vooral in de manier waarop je die waarden uitdraagt of in de praktijk wilt brengen.

Begin dit jaar heb ik met Rachid Benhammou het boek “Nieuwe vrijdenkers” gemaakt met daarin 12 interviews met voormalige moslims. Over de achtergrond daarvan: het was me opgevallen hoe weinig mensen met een andere culturele achtergrond er binnen het HV en andere organisaties rondlopen. En het HV is opgericht – en heeft ook een internationaal gezien unieke overheids-erkenning gekregen – als emancipatie-organisatie voor buitenkerkelijken. In overheidskringen is er echter te weinig besef dat er ook in andere delen van de wereld ongelovigen zijn en dat vrijheid van levensbeschouwing ook vrijheid om geen godsdienst te hebben inhoudt. In

vele landen worden ongelovigen/afvalligen met straffen, tot de doodstraf toe, bedreigd en/of door fanaten belaagd.

Rachid Benhammou

Ik heb twee documentaires gemaakt voor Human; de ene over hoe belangrijk het is dat mensen de vrijheid hebben om religieus te zijn maar ook om geen religie te hebben en de andere over de moeilijke positie van atheïstische asielzoekers in AZC's. En ik vond dat het HV een platform diende te bieden aan mensen met een islamitische achtergrond die van hun geloof zijn gevallen of afgestapt. Maar zulke mensen treden niet graag voor het voetlicht, daarom is gekozen voor een boek om hun ervaringen bredere bekendheid te geven.

Het zijn interviews met twaalf in Nederland opgegroeide ex-moslims met heel verschillende achtergronden en

verhalen. Zelf worden ze liever voormalige moslims genoemd omdat dat minder klinkt alsof ze tegen de islam zijn. Ze vertellen over hun problemen met hun ouders en naaste omgeving en hoe de neiging in hun kring om dingen verborgen te houden botst met de Nederlandse instelling van openheid en uitkomen voor wie je bent. En bijvoorbeeld over hoe je, waar de verhouding met de familie goed is gebleven, het Suikerfeest toch mee kan blijven vieren. Dat is dan wel niet consequent atheïstisch, maar het recht om inconsequent te zijn in de ogen van een ander is een groot goed.

De bedoeling van het boek is niet om mensen er toe over te halen om atheïst te worden, maar om wederzijds begrip te kweken en instandhouding van bestaande

banden te bevorderen. Het is gericht op de sociale, horizontale, vrijheid om niet religieus te zijn. Je bent niet vrij als je als afvallige door je familie verketterd en verstoten kunt worden. Ik hoop dat het boek helpt het gesprek op gang te brengen. Dat gebeurt ook al, want we spreken erover met islamitische organisaties. Opmerkelijk is dat er nu mensen naar ons toekomen die vinden dat zo'n boek er ook zou moeten komen over Hindoestanen of Jehovah's Getuigen. We denken er wel over om daar *iets* mee te gaan doen, maar gezien de Nederlandse sociale kaart lag het voor de hand om primair aandacht te besteden aan de (ex-)moslims. Ook relevant is dat dit boek veel inzicht geeft in migratiegezinnen, die vaak extra vasthouden aan hun culturele/religieuze identiteit. Bovendien worden de internationale verhoudingen en ontwikkelingen aangeroerd, waar zowel moslims als ex-moslims mee te maken hebben.

Koran steunt IVF!

Anton van Hooff

Ik luister dagelijks naar de Deutschlandfunk. Heerlijk: nieuwsradio zoals die moet zijn en niet het getetter van Radio 1. Daar geen hersenverwekkende reclame, geen Amerikaanse jengelsongs – hoogstens een kort melodietje tussen de items – en geen omroepers die het zo leuk met elkaar hebben. En er zijn vertrouwde rubrieken. De dagelijkse ochtenduitzending 'Aus Religion und Gesellschaft' wordt afgesloten met het Koranvers van de dag. Op 7 november was het soera 19, vers 16 e.v.. Een welgevormd menselijk wezen als boodschapper van Allah zegt tegen Maryam (Maria): 'Ik ben alleen de afgezant van uw Heer om u een jongen toe te wijzen.' Zij reageert: 'Hoe zal mij een jongen worden waar mij geen man beroerd heeft en ik geen hoer ben?' God heeft de boodschapper laten weten dat het voor hem een fluitje van een cent is – de Koran zegt het iets waardiger. 'En zo ontving ze hem [Isa (Jezus)] en trok zich met hem op een afgelegen plaats terug onder een palmboom.'

De pijnlijke bevalling werd verzacht doordat er onder haar water stroomde en zij dadels uit de boom schudde. Vervolgens toont Maryam de boreling aan het volk. De baby spreekt al in de wieg en verklaart dat hij een profeet van Allah is, wie niets in de weg staat om een zoon te verwekken. Op diverse plaatsen in de Koran wordt de maagdelijke geboorte van Isa bevestigd. Creatieve Koranvorschers, zo werd in de radio-uitzending verklaard, ontleen hieraan de opvatting dat in-vitro-fertilisatie geoorloofd is.

Hawking, Stephen – *De antwoorden op de grote vragen*

Enno Nuy

Postuum verscheen een verzameling opstellen van een van de grootste kosmologen van onze tijd, Stephen Hawking. De wetenschapper en schrijver die hier geen nadere introductie behoeft, wie kent hem niet? Zelfs mijn kleinzoon van tien weet me te vertellen wie Hawking was.

Hawking probeert op een voor iedereen begrijpelijke manier in te gaan op een aantal vragen die je inderdaad als De Grote Vragen zou mogen beschouwen. Bestaat er een god? Hoe is alles begonnen? Is er intelligent leven elders in het heelal? Kunnen we de toekomst voorspellen? Wat zit er in een zwart gat? Zijn tijdreizen mogelijk? Zullen we overleven op aarde? Moeten we de ruimte koloniseren? Zal kunstmatige intelligentie slimmer worden dan wij? Hoe geven we de toekomst vorm?

Als er iemand is die bij uitstek geschikt was en in staat mocht worden geacht zulke vragen te beantwoorden, dan was het wel deze wetenschapper. Hawking schrijft op een heldere manier met gevoel voor humor en understatement. En elke zin overtuigt je van zijn autoriteit. Het was een genot om dit boek te lezen. Ook waar sommige passages heel diep de wetenschap in doken en waar je extra alert moest lezen om zijn redenties te kunnen blijven volgen. Er wordt wel wat van de lezer verlangd, maar wie nieuwsgierig genoeg is, hangt aan de lippen van Stephen Hawking.

Oerknal

In *Bestaat er een god?* schrijft Hawking: “Als je in wetenschap gelooft, zoals ik, dan geloof je dat er bepaalde wetten zijn waar alles zich altijd aan houdt. Als je wilt, kun je wel zeggen dat die wetten het werk zijn van god, maar

dat is meer een definitie van god dan een bewijs van zijn bestaan”. Om er even verder op te laten volgen: “In tegenstelling tot de wetten die door de mens zijn gemaakt, kunnen natuurwetten niet overtreden worden. Juist daarom zijn ze zo krachtig en, gezien vanuit godsdienstig oogpunt, ook zo controversieel”.

Welnu, volgens de wetten van de wetenschap is het heelal spontaan ontstaan uit niets. De wetten van de wetenschap determineren de ontwikkeling van het heelal. Deze wetten kunnen afgekondigd zijn door god, maar hij kan er niets aan doen, anders zouden het geen wetten zijn. Dan blijft voor god alleen nog de vrijheid over om het allereerste stadium van het heelal te bepalen, maar het lijkt alsof zelfs daar wetten heersen. God zou dus geen enkele vrijheid hebben.

Na een uitweiding over de ruimtetijd van Einstein concludeert Hawking dat er op het moment van de oerknal iets wonderlijks gebeurde: tijd begon. De rol die tijd heeft gespeeld aan het begin van het heelal, aldus Hawking, is volgens hem de uiteindelijke sleutel die we nodig hebben om de behoefte aan een Grote Ontwerper ongedaan te maken en te ontdekken hoe het heelal zichzelf geschapen heeft. En zoals we vooruit kunnen denken in de tijd, kunnen we ook terugdenken, maar je kunt niet in een tijd vóór de oerknal komen omdat er vóór de oerknal geen tijd bestond. We hebben dus iets gevonden dat geen oorzaak heeft omdat er geen tijd was waarin een oorzaak kon ontstaan! Er kan dus geen Schepper zijn geweest omdat er geen tijd bestond waarin die schepper zou hebben kunnen bestaan. Helderder laat dit fenomeen zich niet verwoorden. Bedenk hierbij bovendien dat het heelal ooit heel erg klein was, kleiner dan een proton en met een knal kan zijn ontstaan zonder de bekende natuurwetten te overtreden.

Buitenaards leven

Ook zo'n tot de verbeelding sprekende vraag is die naar intelligent leven elders in het heelal. De snelheid van de evolutie in de mens is ongeveer 1 bit per jaar. Maar doordat de mens taal ontwikkelde, werd de snelheid waarmee nuttige informatie kan worden toegevoegd miljoenen, zo niet miljarden keren zo groot als met DNA. Hiermee is de mens een nieuwe fase van de evolutie ingegaan. Of anders gezegd: we zijn méér dan onze genen. Ons brein heeft overigens geen gelijke tred gehouden met die ontwikkeling. Niemand kan meer dan slechts een mespuntje van alle menselijke kennis beheersen. En tegelijkertijd hebben we nog steeds onze instincten uit de vroegste periodes van de evolutie. Een instinct als agressie bijvoorbeeld dat ons nu

in staat stelt de hele menselijke soort met één klap uit te roeien. Maar ook zijn we in staat ons DNA aan te passen en het zal niet lang meer duren of we kunnen supermensen creëren waarmee we geheel nieuwe bedreigingen en uitdagingen voorgeschoteld krijgen. Het ontstaan van supermensen leidt vrijwel zeker tot politieke en sociale problemen met name met de niet-verbeterde mensen die niet tegen die supermensen opgewassen zullen zijn.

Maar stel dat de mens erin slaagt zichzelf te herontwerpen en verbeteren, dan is de kans groot dat die mens de ruimte zal gaan verkennen. Langeafstandsreizen door het heelal zijn echter lastig te verteren voor chemische levensvormen zoals wij. Het koloniseren van de ruimte zou veel beter door machines gedaan kunnen worden, machines die uiteindelijk op DNA gebaseerd leven zouden kunnen vervangen.

Als er intelligent leven elders is, waarom hebben wij daar dan nog geen bezoek van gehad? Of is er wel leven op een andere plek in het universum maar is dat leven zonder intelligentie? Is intelligentie wel een noodzakelijke stap in ieder evolutieproces? Het ligt meer voor de hand, aldus Hawking, dat intelligentie slechts één van een groot aantal mogelijke uitkomsten is. Wij weten niet of intelligentie op lange termijn wel waarde heeft. Als wij alles op aarde vernietigd hebben, leven de bacteriën vrolijk door! Bedenk ook dat er meer dan twee miljard jaar nodig was om van eencellige levens tot intelligentie te komen.

Hawking gaat ervan uit dat er elders andere vormen van intelligent leven zijn maar dat wij die over het hoofd zien. En hij voegt er meteen aan toe dat wij ons, wanneer we geconfronteerd worden met bezoekers van ver, wel eens als Inca's zouden kunnen voelen die voor het eerst met de Spanjaarden werden geconfronteerd: die ontmoeting betekende het einde van de Inca's.

Onzekerheid en tijdreizen

Er was een wetenschappelijke grondgedachte dat de toestand van het heelal op een bepaald moment de toestand bepaalt op alle andere momenten. Op basis van die grondgedachte zouden we dus de toekomst moeten kunnen voorspellen. Maar toen kwam de kwantummechanica en introduceerde Heisenberg zijn onzekerheidsrelatie. Het is ten enenmale onmogelijk om tegelijkertijd de positie van een deeltje én de snelheid van dat deeltje te meten. We

kunnen hoogstens één combinatie van positie en snelheid voorspellen en dat is echt niet voldoende om met zekerheid iets over de toekomst te kunnen zeggen.

De hoofdstukken over wat er in een zwart gat zit en of tijdreizen mogelijk zijn, vormen een forse uitdaging. Ik kan de redenatie volgen en begrijp dat er sprake is van een informatieparadox als we over zwarte gaten spreken. Gaat echt alle informatie verloren in een zwart gat of is dat toch niet helemaal het geval? We weten het (nog) niet. Wel weet ik dat dit lastige materie is, net zoals de wormgaten die nodig zouden kunnen zijn om in de tijd te kunnen reizen. Fascinerend om te lezen maar helemaal begrijpen? Hawking hierover: "we beschikken dus over experimenteel verkregen bewijs uit het buigen van licht dat de ruimtetijd gekromd is en bevestiging uit het casimireffect dat we de ruimtetijd in negatieve richting kunnen ombuigen. Het lijkt daarom mogelijk dat we met het vorderen van wetenschap en technologie in staat zouden kunnen zijn om een wormgat of een vervormde ruimte en tijd op een of andere manier te construeren, zodat we naar ons verleden kunnen reizen". Maar, voegt hij er aan toe, waarom is er dan nog nooit iemand uit de toekomst naar ons toe gereisd en wat gebeurt er eigenlijk als je naar het verleden reist en je ouders om het leven brengt voordat jij geboren zult worden?

Overleving en intelligentie

Of we zullen overleven op aarde is een vraag die we nu al grotendeels kunnen beantwoorden. Elke veertig jaar verdubbelt de wereldbevolking en we komen nu al een halve planeet tekort. Bovendien vernietigen we een groot deel van de biodiversiteit en veroorzaken we een klimaatramp van ongekende orde. Om nog maar te zwijgen van de risico's van een kernramp of -oorlog. De kans dat we door dit soort door onszelf opgeroepen kwaad worden uitgeroeid is groter dan het risico dat we weer eens door een komeet worden getroffen. Hawking is ervan overtuigd dat we om te overleven de ruimte moeten verkennen, blijven draagt het risico van de totale vernietiging in zich.

Een van de meest actuele thema's van deze tijd is kunstmatige intelligentie. Tot nu toe, zegt Hawking, hebben computers zich gehouden aan de wet van Moore, die zegt dat snelheid en complexiteit zich ieder anderhalf jaar verdubbelen. Het is dan ook waarschijnlijk dat computers ergens in de komende honderd jaar de mens wat intelligentie betreft zullen inhalen. En het is evident dat daaraan

behalve heel veel voordelen ook heel veel risico's verbonden zijn. Kunstmatige intelligentie (KI) kan zelfstandig verdergaan en zichzelf met toenemende snelheid herontwerpen en mensen die beperkt worden door de uiterst trage evolutie zouden door zulke KI overvleugeld worden. KI kan een eigen wil gaan ontwikkelen die wel eens in botsing met onze wil zou kunnen komen. Anders gezegd: terwijl de kortetermijnpact van KI afhangt van wie er aan de knoppen zit, hangt de langetermijnpact ervan af óf er nog wel iemand aan de knoppen zit.

De boodschap is helder. De mens staat op het punt de evolutie over te nemen maar heeft een wereld gecreëerd vol van zeer ernstige bedreigingen. Om te overleven zal de mens de ruimte in moeten maar het is zeer onwaarschijnlijk dat de ruimtereiziger in veel opzichten nog op ons zal lijken. We zouden er verstandig aan doen heel goed na te denken over wat we willen bereiken met KI, we zouden er nog verstandiger aan doen het klimaatprobleem op te lossen en een nucleaire ramp uit te bannen. Maar we ontkomen er niet aan het "ruime sop" te kiezen en het dringende advies van Hawking luidt: "Kijk dus naar de sterren en niet naar je voeten".

Wat een geweldig fascinerend boek is dit. We zouden het allemaal moeten lezen. Het is buitengewoon goed geschreven door een uomo universale, een wetenschapper die beschikte over een bewonderenswaardig en ontzagwekkend vermogen tot nadenken, postuleren en kritisch weerwoord leveren en tegelijkertijd de menselijke soort wist te doorgronden, zijn angsten en vrezen kende. Een wetenschapper die al deze kwaliteiten ook nog eens paarde aan een ongekeerd doorzettingsvermogen.

Wij kunnen niet zonder mensen als Hawking. Zijn denkkracht was onvoorstelbaar groot(s) en dat stelde hem in staat ons bij te lichten: kijk, die kant gaan we op en wees waakzaam, hoe onzeker alles ook mag zijn, dit staat ons te wachten en laten we daar een antwoord op zoeken, laten we dat vooral gezamenlijk doen en in de tussentijd: kijk naar de sterren en niet naar je voeten!

Reactie op Frans Couwenbergh *Wat is goed?* Sicco Polders

Frans Couwenbergh geeft in het novembernummer een reactie op mijn tekst *Godeloos het goede doen*. Hij stelt voor om 'het goede' filosofisch te definiëren. Ik denk dat met zijn voorstel niet veel gewonnen is.

Vooropgesteld zij dat het mooi is dat een tekst inspireert tot commentaar, maar ik wil wel een misverstand rechtzetten. Ik schreef niet dat het utilitarisme de gevolgen van een handeling te *weinig* meetelt, maar dat het – als gevolgen-ethiek! – juist *te veel* nadruk legt op de gevolgen ter bepaling van de morele waarde van een handeling. Een utilitarist veronachtzaamt handelingen uit het verleden, zoals gedane beloftes, en gaat eraan voorbij dat sommige handelingen verwerpelijk kunnen zijn, ongeacht de gevolgen, zoals martelen.

G. E. Moore

Couwenbergh constateert dat ik me nog niet heb gewaagd aan het definiëren van 'goed'. Dat klopt. Mijns inziens heeft de Engelse filosoof G.E. Moore (1873-1958) met zijn introductie van de naturalistische drogreden al aangetoond op welk glad ijs men zich dan begeeft. De meest fundamentele ethische waarde 'het goede' kan niet gedefinieerd worden in natuurlijke, niet-morele eigenschappen. In zijn *Principia Ethica* vraagt Moore "What is meant by good?"¹ Een goed mens is bijvoorbeeld iemand die altijd voor de handeling kiest die het geluk voor de meesten in de wereld doet toenemen. Maar bij elke invulling van het 'goede' blijft het mogelijk om te vragen: "Waarom is dat het goede?" Bijvoorbeeld, waarom is het goed bij elke handeling het geluk te willen bevorderen voor de grootste groep mensen, als we daarmee anderen tekort doen? Dit geldt ook voor de definitie van Couwenbergh: "... 'goed'

is wat bevorderlijk is voor de soort.” Want waarom is de reproductie van een soort goed? Couwenbergh geeft zelf al aan dat er sprake is van “... vele duizenden jaren van overpopulatie.”

Ik denk dat de door mij genoemde morele standaarden, zoals geweten of een soort van quid pro quo betreffende geluk, door Couwenberghs definitie van het goede niet van een evolutionaire ondergrond worden voorzien. Zijn definitie levert ten hoogste een maatstaf voor wanneer een handeling goed kan worden genoemd. Nogmaals, een handeling is volgens Couwenbergh goed indien bevorderlijk voor de soort. En bevorderlijk zijn variatie, selectie en reproductie. Met andere woorden, dat wat de menselijke soort doet overleven, is goed.² Aan een ieder te bedenken wat de eventuele voor- en nadelen zijn van een dergelijk criterium ter beoordeling van een handeling. Maar te stellen dat ‘goed’ synoniem is met ‘soortbevorderend’ is een stap te ver. Dat is het verwisselen van het werkwoord ‘zijn’ als predikaat (toeschrijving van een eigenschap) met het werkwoord ‘zijn’ als identificatie (gelijkstelling). We kunnen de deur rood noemen maar niet zeggen dat rood *gelijk* is aan de deur. Gedrag dat de soort bevordert kan goed genoemd worden, maar het goede is niet identiek aan dit gedrag. Er zijn goede handelingen die niet de soort bevorderen en er zijn handelingen die de soort bevorderen maar niet goed zijn. En zeker in het huidige tijdperk lijkt het me zinnig ons te blijven afvragen waarom het bevorderen van onze eigen soort goed is.

¹ “Wat wordt bedoeld met goed?”

² Ik ga ervan uit dat de humanosoof Couwenbergh doelt op de menselijke soort.

Christelijk gepest op een openbare school

Maarten Gorter

Stel je voor, je bent een 16-jarige high school student die het opneemt voor de scheiding van kerk en staat in je school en dan door diezelfde school wordt gepest en geterroriseerd. Alsof dat allemaal nog niet erg genoeg was, word je ook nog eens tot public enemy gemaakt door zowel je gemeente als je statelijke overheid. Dit alles overkwam de Amerikaanse agnost Kaylee Cole.

Louisiana, een staat met een donker verleden

De Amerikaanse Kaylee Cole is 16 jaar en agnost. Zij zit op een openbare high school die valt onder het Webster Parish School District in de staat Louisiana. Haar moeder Christy Cole is een baptist en haar vader is een methodist maar zij hebben geen moeite met de levensbeschouwing van hun dochter. Christy Cole is zelf een groot voorstander van de scheiding van kerk en staat en is van mening dat deze zeer gunstig is voor christenen omdat de staat zich dan niet bemoeit met haar godsdienst. Dit was trouwens de overtuiging van veel christenen en kerken in de VS tot ongeveer halverwege de vorige eeuw.

De staat waar de Coles wonen heeft een donker verleden. Vanwege het klimaat kan er goed katoen verbouwd worden in Louisiana, dit leidde in de 19e eeuw tot het vurig verdedigen van de slavernij. Zoals verwacht sloot Louisiana zich dan ook in 1861 aan bij de Geconfedereerde Staten van Amerika. Een verbond van zuidelijke staten die zich hadden afgescheiden van de VS omdat zij tegen het anti-slavernij beleid van de federale overheid onder leiding van President Abraham Lincoln (1809-1865) waren¹. Na de daaropvolgende Amerikaanse Burgeroorlog van 1861-1865 kwamen de voormalige Geconfedereerde Staten onder federaal toezicht te staan. De Noordelijke Unie had immers gewonnen en kon in dit geval het Zuiden als ‘vreemde mogendheid’ behandelen. De staat Louisiana verzette zich zeer agressief tegen het federale bestuur. In 1874 probeerde de extreem racistische paramilitaire organisatie White League nog een staatsgreep te plegen door het parlement van Louisiana te bezetten. De rebellen vluchtten echter toen de toenmalige President Ulysses S. Grant (1822-1885) federale troepen naar het parlement stuurde. Na de zeer dubieus verlopen presidentsverkiezing van 1876 en de chaos die daarop volgde is een deal gesloten tussen het Noorden en het Zuiden van de VS. De zuidelijke staten erkenden Rutherford Hayes (1822-1893) als President van de VS. In ruil

hiervoor zou Hayes de federale troepen terugtrekken en de zuidelijke staten weer volledige autonomie geven. Dit leidde er weer toe dat Louisiana zeer racistische wetten ging aannemen die bekend staan onder de naam “Jim Crow Laws”. Uiteindelijk zou pas in 1964 het opgelegde racisme door het federale Congres verboden worden. Al komen er nog steeds veel racistische incidenten voor in Louisiana. Als we de geschiedenis van Louisiana bekijken, dan zien we dus dat dwang en de tirannie van de meerderheid diep geworteld zitten.

Kaylee Cole

De openbare school wordt een kerk

Om terug te komen op de Coles, elke ochtend als de les voor Kaylee in Louisiana begint galmt door de speaker een christelijk gebed. De hele klas - behalve Kaylee - begint dan met de volgende woorden: “*Our father, who art in heaven*”. Kaylee die stil is maar wel vaak nog respectvol het gedeelte: “*Hallowed be thy name*” zegt, wordt dan vaak boos door de hele klas aangekeken. Een leerling zei zelfs tegen haar: “Devil be rid of me!”. Op de muur van haar klas staat ook geschreven: “Want a change? Pray”. Verderop staat ook op de muur “Daily Objective: Love God! Pray Daily! Study His Word, Worship God”. Dit is volledig in strijd met de scheiding van kerk en staat die door het Eerste Amendement van de Amerikaanse grondwet wordt gegarandeerd². Het Supreme Court van de VS heeft ook in 1962 geoordeeld dat een door de school geleid gebed in strijd is met de scheiding van kerk en staat³.

Bij alle schoolevenementen van de school van Kaylee waaronder elke gymles wordt een gebed door een student voorgelezen. Het gebed is trouwens stiekem opgemaakt door een evangelische organisatie die in de school is geïnfiltrerd. Deze vorm van gebed is ook in strijd met de scheiding van kerk en staat. Het Supreme Court heeft namelijk in 1992 en 2000 het verbod op het schoolgebed verder doorgetrokken. In 1992 besloot het Hof dat een schoolgebed geleid door een rabbijn niet is toegestaan⁴. In 2000 besloot het Hof dat een gebed geleid door een student ook niet mag⁵. Er wordt meermaals per week uit de bijbel onderwezen in de klas. Het Supreme Court oordeelde in 1963 echter dat bijbelstudies in de openbare school ongrondwettelijk zijn⁶.

Christy Cole

Tijdens de biologielees wordt creationisme uitgebreid gepropageerd en de evolutietheorie wordt afgedaan als een “sprookje”. Het propageren van creationisme in een openbare school is door het Supreme Court ongrondwettelijk verklaard in 1987⁷. Ook komen regelmatig christelijke rappers naar de school “om het evangelie te verspreiden”. Constant worden er christelijke films afgespeeld, de dominee komt een paar keer per week preken in de school en het wemelt in de school van evangelische clubs die kinderen proberen te bekeren.

Kaylee Cole gaat zich verzetten en wordt slachtoffer van pesten

Kaylee die de bekeringsdrang helemaal beu is begint zich steeds meer te verzetten tegen deze ongrondwettelijke praktijken. Kaylee wordt hierop slachtoffer van doelgerichte pesterijen door niet alleen de leerlingen maar ook door de leerkrachten(!). Een leerkracht van haar smeed eens een bijbel op haar tafel en zei dat de bijbel “van kافت tot kافت de waarheid is”. Toen Kaylee hierop zei dat er in de bijbel eenhoorns voorkomen of hij dan ook daar in gelooft zei de leraar dat eenhoorns niet in de bijbel voorkomen. Zoals wel vaker bewezen, kennen gelovigen nauwelijks hun eigen boek aangezien eenhoorns maar liefst 9 keer voorkomen in de bijbel.

Kaylee wordt de hele dag door uitgemaakt voor de meest vreselijke dingen zowel door leerlingen als door leraren. Als haar moeder ziet dat Kaylee hier zichtbaar onder lijdt klaagt ze samen met haar de school aan. Hierdoor worden de Coles een *public enemy* van de staat Louisiana als zij nu niet alleen de school tegen zich tegen zich gekeerd krijgen maar ook de burgemeester, de lokale kerk en zelfs de Minister van Justitie van de staat Louisiana. De schooldirecteur die nog heel provocerend volhield “I’ll stop when someone makes me stop” zag toch wel in dat hij kansloos was in de rechtszaak en schikte met de Coles. Het bedrag dat de school aan de Coles heeft betaald is niet openbaar gemaakt, maar als ik naar vergelijkbare zaken kijk schat ik dat het tussen de \$80,000 en \$500,000 ligt. De Coles hebben gelijk gekregen en Kaylee is een symbool geworden van slachtofferschap van christelijke theocratische tirannie die steeds agressiever wordt in de VS.

De schadelijkheid van het schoolgebed

In Nederland wordt hier en daar door SGP-ers ook wel eens opgeroepen om een gebed te houden in de openbare school. De schadelijkheid van dit gebed voor anders- en niet-gelovige kinderen wordt ernstig onderschat door de voorstanders van het schoolgebed.

In de eerder genoemde besluiten van het Amerikaanse Supreme Court van 1962, 1992 en 2000 werden ook zeer sterke argumenten tegen schoolgebed gegeven door het Hof. In 1962 werd het vooral bekeken vanuit het oogpunt van de scheiding van kerk en staat en ook vanuit de overweging hoe gevaarlijk het is als de overheid zich bemoeit met godsdienst.

Opperrechter Hugo Black▲ (1886-1971) beschreef dat als de overheid een gebed voorschrijft, miskend wordt dat het dan staatsbemoeienis met godsdienst is. Het uitspreken van de voorkeur voor een bepaalde godsdienst kan volgens Black leiden tot extreme onrust onder burgers. Bijvoorbeeld katholieken kunnen zich achtergesteld voelen door het uitspreken van de voorkeur voor het protestantisme. Dit kan weer leiden tot marginalisering en het gevoel dat men gedwongen wordt de bevoordeelde godsdienst te ondersteunen. Black heeft sowieso een zeer grote rol gespeeld in de strikte interpretatie van de scheiding van kerk en staat in de VS. Veel precedents die over de scheiding van kerk en staat gingen, zijn door hem geschreven. Hij wordt door historici en juristen dan ook als het brein gezien achter het secularisme binnen het Supreme Court. Black schreef namelijk in 1947 als eerste dat de scheiding van kerk en staat voor zowel de federale als de statelijke overheid bindend is⁸. Vóór 1947 werd altijd opzettelijk door het toen oerconservatieve en zwaar gepolitiseerde Supreme Court de scheiding van kerk en staat genegeerd. In de precedents van 1992 en 2000 werd vooral gekeken naar de schadelijkheid van gedwongen bidden in een openbare school heeft. Tijdens een christelijk gebed kunnen anders-en niet-gelovigen zich een outsider voelen als zij als enige niet meedoen. Zij kunnen zich dus gedwongen voelen om mee te doen met het gebed. Zeker

als de leerkracht of het schoolhoofd ook meedoet, immers deze worden door leerlingen als een autoriteit gezien. De leerlingen willen graag positief gezien worden door hun leerkracht of schoolhoofd. Bij jonge basisschoolleerlingen wordt vaak de leerkracht gekopieerd omdat deze ook een grote opvoedende rol heeft. Kinderen kunnen dus ook gaan bidden louter omdat de leerkracht het doet. Vaak wordt door christenen beweerd dat de vrijheid van godsdienst garandeert dat er een gebed mag worden geleid in de school. Opperrechter Anthony Kennedy heeft in het precedent van 1992 dit expliciet echter van tafel geveegd: “Het principe van vrijheid van godsdienst vervangt niet de grenzen die de scheiding van kerk en staat eisen. Het is zonder twijfel dat de grondwet garandeert dat de overheid niet iemand mag dwingen tot het steunen van of participeren aan een bepaalde godsdienst”. We moeten dus niet onderschatten wat voor schade een schoolgebed kan veroorzaken.

In Nederland is 70% van de scholen “bijzonder”. Ik houd het op religieus. Veel van die scholen zijn (gelukkig) niet meer strikt gelovig maar hebben vaak nog wel een schoolgebed. Anno 2018 is echter een groot gedeelte van de leerlingen van die scholen niet meer gelovig zijn. Ik zie het dan ook als een taak van ons vrijdenkers om het Nederlandse volk duidelijk te maken wat voor schade het schoolgebed kan geven aan kinderen. Wat Kaylee in Amerika is overkomen mag nooit een kind in Nederland overkomen.

¹ Al beweerde Lincoln zelf altijd publiekelijk dat hij alleen slavernij wilde verbieden in de nieuwe territoria die de VS veroverden, dus niet in de zuidelijke staten zelf.

² Het Congres zal geen wet maken betreffende de instelling van godsdienst, of die de vrije uitoefening van een godsdienst verbiedt.

³ Engel v. Vitale

⁴ Lee v. Weismann

⁵ Santa Fe Independent School District v. Doe

⁶ Abington School District v. Schempp

⁷ Edwards v. Aguillard

⁸ Everson v. Board of Education.

Voor God spelen (1)

Sicco Polders

Jezus beweerde het levende brood te zijn dat uit de hemel was neergedaald: “zo iemand van dit brood eet, die zal in der eeuwigheid leven.”¹ Op veertigjarige leeftijd verscheen aan Mohammed de engel Gabriël met het woord Gods. Twee voorbeelden van zelfverklearde profeten die zichzelf erg serieus namen. Zij kenden Gods bedoeling en zouden de mens de juiste weg wijzen. Is de wereld er beter op geworden? Laten we God en zijn megalomane discipelen maar negeren en het heft in eigen hand nemen. Het is tijd om zelf voor God te spelen. Deze eerste aflevering van *Voor God spelen* gaat over de goede dood op verzoek.

Euthanasie is strafbaar

Het Nederlandse kabinet bestaat voor de helft uit confessionele partijen. Tezamen leveren het Christen-Democratisch Appèl (CDA) en de ChristenUnie (CU) vijf van de twaalf ministers en twee vice-premiers.² Het christelijke gedachtegoed waarop ze zich beroepen is springlevend, getuige hun programma en het aantal kiezers dat ze ermee weten te trekken. Het CDA probeert nog wel uit tactische overwegingen – seculiere kiezers! – elke connotatie met God of de Bijbel te vermijden, de ChristenUnie daarentegen werft met de slogan ‘Geef geloof een stem’. En die stem roept dat iemand die ondraaglijk en uitzichtloos lijdt, nog even moet volhouden tot het Onze Lieve Heer beschikt hem of haar tot zich te nemen. De ChristenUnie is namelijk tegen de euthanasiewet. Zij stelt: “Euthanasie kunnen wij nooit als normaal medisch handelen beschouwen. En we willen voorkomen dat mensen het beëindigen van leven als enige uitweg zien voor hun situatie.”³

Vooropgesteld zij dat euthanasie in Nederland niet wordt beschouwd als normaal medisch handelen. Euthanasie en hulp bij zelfdoding zijn in Nederland namelijk strafbaar. Wanneer een arts euthanasie toepast, riskeert hij een gevangenisstraf van twaalf jaar, voor hulp bij zelfdoding drie jaar. Er is een ‘nee-tenzij’ beleid: euthanasie is strafbaar *tenzij* wordt voldaan aan de zorgvuldigheidseisen. De twee belangrijkste criteria zijn, dat de arts ervan overtuigd is dat de patiënt een vrijwillig en weloverwogen verzoek doet en uitzichtloos en ondraaglijk lijdt. Euthanasie valt daarmee niet onder de medische exceptie. Een arts mag iemands been amputeren zonder te worden vervolgd voor zware mishandeling, vanwege deze exceptie. Normaaliter is het nooit toegestaan iemand te verminken, zelfs niet als diegene daarom heeft gevraagd. De advertentie uit 2001 van de Duitser Bernd Jürgen Brandes waarin hij iemand vroeg zijn geslachtsdeel af te hakken en op te bakken om vervolgens samen te verorberen, pleitte de latere dader - Arwin Meiwes - niet vrij. Meiwes werd, na Brandes volledig te hebben opgegeten⁴, veroordeeld tot levenslang. Uit het recht op zelfbeschikking volgt niet automatisch dat het de ander is toegestaan actieve ‘hulp’ te bieden. Daarvoor is het Volenti-beginsel – volenti non fit iniuria (aan de gewillige geschiedt geen onrecht) – noodzakelijk. Pas dan kan iemand die heeft toegestemd, zich niet beklagen over zijn geschonden recht. Maar dit beginsel is niet van toepassing op de onvervreembare mensenrechten: het recht op leven, op lichamelijke integriteit en op persoonlijke vrijheid. Anderen verminken, als slaaf houden of doden, kan niet worden gerechtvaardigd aan de hand van hun instemming. Zo blijft ook het opzettelijk doden van een patiënt, ongeacht diens instemming, strafbaar, tenzij er zorgvuldig gehandeld is.

Paternalisme

De ChristenUnie veronderstelt dat de euthanasiewetgeving er debet aan is “... dat mensen het beëindigen van leven als enige uitweg zien voor hun situatie.” Er zijn andere uitwegen volgens hen, zoals “... naar onze ouderen omzien en hen de aandacht geven die ze verdienen.”⁵ Er is veel mis met deze redenering. Inderdaad, het aantal euthanasiegevallen is bijna verdubbeld, van 3316 in 2010 tot bijna 6600 vorig jaar. Er zijn meer ouderen, die ook nog eens ouder worden. Deze vergrijzing heeft het aantal zieken doen toenemen. Daarnaast is de bereidheid onder artsen groter, waarschijnlijk door een groeiend maatschappelijk draagvlak en een betere meldingsprocedure waardoor meer artsen bereid zijn euthanasie te melden, zonder angst te worden vervolgd. Maar volgens zowel de regionale toetsingscommissies (die de gevallen beoordelen op zorgvuldigheid) als de vijfjaarlijkse wetsevaluaties is er geen sprake van een hellend vlak. Maar de ChristenUnie weigert

ChristenUnie

⊕ Geef geloof een stem

te geloven dat er mensen⁶ zijn die geen andere uitweg meer zien dan de dood. En dat de geboden mogelijkheid tot euthanasie daar niet de oorzaak van is, maar het soms vreselijke lijden van de mens, zowel fysiek als psychisch. Euthanasie is gewenst omdat er wordt geleden en het is soms ook de enige oplossing.

Het is typisch christelijke bevoogding van een politieke partij die denkt te weten wat wij nodig hebben. Naast een aandachtig oor wil de partij vast nog wel hoop op verlossing bieden, door de stervende op de valreep nog het geloof door de strot te drukken. Want wat is die uitweg waarover de partij spreekt anders dan het hiernamaals? Een arm om de schouders? Begrip? Meer bingoavonden? De uitbehandelde kankerpatiënt, die vergaat van de pijn, wenst niet veel meer dan dat zijn lijden stopt en helaas is daar maar één mogelijkheid toe: dit leven te beëindigen. De dementerende die heeft aangegeven onder bepaalde omstandigheden niet meer te willen leven, zit niet te wachten op betere zorg. De psychiatrische patiënten die van psychose tot psychose leven, al meerdere malen tevergeefs een einde aan hun leven hebben proberen te maken en nu eindelijk wel een arts hebben gevonden die hen uit hun lijden wil verlossen, verlangen naar de dood – hoeveel liefde hen ook omringt. Het is te naïef voor woorden dat iemand waarachtig denkt dat alle pijn en uitzichtloosheid, al die existentiële angst, al die schrijnende onwaardigheid, zoals volledige afhankelijkheid, incontinentie of geheugenverlies, al die eenzaamheid; alsof al deze doffe ellende valt weg te nemen met wat aandacht en omzien. Wanneer alle waardigheid teloor is gegaan, of dreigt te gaan, is het begrijpelijk dat iemand niet verder meer wil leven, punt. Het is dan beter voor God te spelen dan te wachten op Gods verlossing.

Hopen tegen beter weten in

Euthanasie is een delicaat onderwerp en we zijn erbij gebaat dat de huidige praktijk kritisch wordt gevolgd. Net als nieuwe voorstellen om de WTL uit te breiden, zoals van de NVVE⁷ of Uit Vrije Wil, die in hun ijver voor absolute zelfbeschikking vergeten dat het nog altijd de arts is die wordt gevraagd de zelfbeschikking te verwezenlijken. En de arts kan nooit de plicht hebben euthanasie uit te voeren.⁸ Dat kan een reden zijn om te verkennen of er een verwijsplicht zou moeten komen indien een arts weigert. Sowieso

is het de vraag of het monopolie van artsen op het uitvoeren van euthanasie nog wel wenselijk is. Ook moeten we ervoor waken dat de wet niet leidt tot een maatschappelijke druk waardoor ouderen zich overbodig gaan voelen. Maar het euthanasieverzoek van een ondraaglijk lijdende patiënt die dat lijden tevens als uitzichtloos ervaart karakteriseren als een verkeerde inschatting van iemand die eigenlijk nog niet weet dat die wil doorleven mits voldoende aandacht, is kleinerend en naïef.⁹

De ChristenUnie impliceert dat in Nederland ouderen niet de aandacht krijgen die ze verdienen. Dat wellicht met wat veranderingen binnen de zorg, zoals meer handen aan het bed of betere mantelzorg, minder mensen euthanasie vragen. Zij wil dat de ‘hulpvraag’ achter een euthanasieverzoek beter wordt onderzocht.¹⁰ Zij wil dat mensen met niet meer te genezen kanker of ongeneeslijke aandoeningen van het zenuwstelsel (zoals Parkinson, MS¹¹ of ALS¹²) wordt gevraagd waarom ze dood willen. Zij hoopt dat diegene die angst heeft voor de onontkoombare ontluistering misschien nog op andere gedachten gebracht kan worden. Dat de psychiatrische patiënt die alle medicijnen en therapieën al heeft geprobeerd het toch nog een keer probeert. Kortom, dat mensen inzien dat het leven een door God gegeven geschenk is en dat het altijd de moeite waard blijft door te leven. De partij zou er goed aan doen de woorden van de Nederlandse theoloog en ethicus Harry Kuitert ter harte te nemen: “Wanneer ik niet meer dankbaar kan zijn voor het geschenk, zou ik het dan niet mogen teruggeven?”¹³

¹ Het Nieuwe Testament, Johannes 6:51

² Vice-premiers Hugo de Jonge (CDA) en Carola Schouten (CU).

³ <https://www.christenunie.nl/standpunt/euthanasie>. Geraadpleegd 01-11-2018.

⁴ Niet in één keer, maar gespreid over een langere periode at hij soms een portie.

⁵ <https://www.christenunie.nl/standpunt/euthanasie>. Geraadpleegd 01-11-2018.

⁶ En dat zijn niet alleen ouderen, iets wat de CU ook lijkt te vergeten.

⁷ Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levens einde

⁸ Euthanasie gaat namelijk tegen de twee plichten van een arts in: het lijden te verzachten en het leven te verlengen.

⁹ De uitzichtloosheid wordt ook door de arts en de samenleving in haar geheel bepaald.

¹⁰ <https://www.christenunie.nl/standpunt/euthanasie>. Geraadpleegd 01-11-2018.

¹¹ Multiple Sclerose

¹² Amyotrofe Laterale Sclerose

¹³ Profiel, documentaire over Gerard Schellekens, de voorzitter van de Stichting Vrijwillig Leven (SVL), Nederland 2, 27 mei 2009, geraadpleegd op www.human.nl.

Roemeense verwerping verbod homohuwelijk uitzonderlijk

Leon Korteweg

De Roemeense verwerping [bericht NOS zie kader aan het slot] van een grondwettelijk verbod op het homohuwelijk is vanuit Europees perspectief uitzonderlijk. Alle buurlanden hebben het al grondwettelijk verboden; Roemenië was in feite een van de weinige Oost-Europese landen die dat nog niet hadden gedaan.

Dit is een verhaal dat niet vaak verteld wordt, want we richten ons liever op de landen waar huwelijksgelijkheid bereikt is in plaats van verhinderd, maar het is het weten waard met welke moeite wordt geprobeerd dit grondwettelijk te verbieden; ik zal betogen dat het begrepen moet worden als een reactie op de veranderingen waarvan de traditionalisten vreesden (en misschien wisten) dat die er zouden komen.

Sinds 1989 is de Europese kaart snel aan het veranderen als het gaat om het legaal erkennen of verbieden van homoseksuele relaties. In dat jaar erkende Denemarken voor het eerst het geregistreerde partnerschap voor lhbt-koppels (als een alternatief voor een volledig huwelijk). Dit zwengelde de debatten op het hele continent aan en zowel voor- als tegenstanders streefden ernaar hun visies (Grond)wettelijk vast te leggen.

Ondertussen schudde het Oostblok in 1989-91 het communisme van zich af, wat religie, nationalisme en conservatisme de kans gaf terrein te winnen. Als reactie op de vermeende dreiging die lhbt-gelijkheid voor traditionele waarden vormde, ging de ene na de andere voormalige socialistische staat ertoe over om grondwettelijk het homohuwelijk te verbieden, al tien jaar voordat het ook maar ergens elders werd erkend (Nederland was in 2001 de eerste).

Bulgarije (1991), Litouwen (1992), Wit-Rusland en Moldavië (1994), Oekraïne (1996), Polen (1997), Letland en Servië (2006), Montenegro (2007), Hongarije (2012), Kroatië (2013), Slowakije (2014), Armenië (2015) en eerder dit jaar Georgië (2018) hebben alle expliciet in hun nationale grondwet verboden dat andere koppels dan die van het tegenovergestelde geslacht met elkaar trouwen. Dat hadden ze decennia of eeuwen eerder kunnen doen (voor zover die landen toen bestonden), maar er lijkt geen noodzaak voor geweest te zijn; niemand lijkt voorzien te hebben dat lhbt-emancipatie zo ver zou reiken dat zo'n fundamenteel instituut in de samenleving, de huwelijksband tussen een man en een vrouw, ook voor mensen van hetzelfde geslacht zou worden opengesteld.

Dit heeft te maken met hoe ons idee van het huwelijk in de twintigste eeuw is veranderd van een 'gecontroleerde omgeving' om nageslacht in te produceren, zo je wilt, tot een publieke uiting van stabiele liefde en affectie tussen

(twee) mensen (met wat aanvullende juridische en financiële voordelen) waarin het voortbrengen van kinderen een optie is in plaats van het doel. (Sterker nog, het huwelijk zelf werd in het geheel niet langer meer als noodzakelijk beschouwd om een bestaande intieme relatie te bevestigen, en werd optioneel). De verschuiving van dit idee beangstigt op zichzelf al veel conservatieven; dat daarbovenop een instituut dat oorspronkelijk bedoeld was voor heteroseksuele stellen om kinderen te maken (wat homoseksuele stellen niet lukt zonder hulp) open komt te staan voor homoseksuele koppels, verklaart waarom het zo'n heftige tegenstand oproept (om maar niet te spreken over de talloze andere irrationele motieven voor homofobie).

West-Europa lijkt er meer klaar voor te zijn geweest om de veranderende aard van intieme relaties te accepteren en lhbt-mensen in de samenleving op te nemen; alle landen van het voormalige 'Westblok' hebben nu huwelijksgelijkheid erkend, met uitzondering van Zwitserland, Italië, Griekenland, Cyprus en Noord-Ierland (en de microstaten), die wel geregistreerde partnerschappen erkennen.

Maar veranderingen zijn aanstaande. Van het oude Oosten erkennen Tsjechië, Estland, Slovenië, Kroatië en Hongarije al geregistreerde partnerschappen, ondanks grondwettelijke verboden op het homohuwelijk in de laatste twee. De publieke opinie verschuift ook langzaam richting lhbt-emancipatie, en het zou slechts een kwestie van tijd kunnen zijn voordat deze verboden zullen falen, zoals ze in de VS in 2015 hebben gedaan.

Roemenië heeft ervoor gekozen niet de conservatieve weg te nemen door te proberen een revolutie uit te stellen die naar alle waarschijnlijkheid vroeg of laat toch zal komen. Dat is een goed teken. Laten we de goede strijd blijven voeren voor gelijke rechten, of hen die daarvoor strijden ondersteunen.

NOS 7 oktober 2018:

Referendum homohuwelijk Roemenië ongeldig door lage opkomst

In Roemenië is het referendum over een grondwetswijziging om het homohuwelijk tegen te houden, mislukt. De vereiste opkomst van 30 procent is bij lange na niet gehaald. In twee dagen tijd ging slechts 20 procent van de ruim 18 miljoen kiesgerechtigden stemmen.

Roemeense stellen van hetzelfde geslacht kunnen nu al niet trouwen. Om er zeker van te zijn dat dat in de toekomst niet verandert, had de Coalitie voor de Familie, een samenwerkingsverband van religieuze en conservatieve

groeperingen, het referendum georganiseerd. In de wet wordt het huwelijk nu "een verbintenis van echtgenoten" genoemd. De Coalitie voor de Familie wilde dat dat werd vervangen door "een verbintenis tussen man en vrouw". Tegenstanders zeiden dat de sociaaldemocratische regeringspartij PSD alleen maar toestemming heeft gegeven voor het referendum om de aandacht af te leiden van de grootschalige corruptieschandalen waar de partij in is verwickeld. Tegen het referendum, dat nadrukkelijk werd gesteund door de machtige orthodoxe kerk in Roemenië, is fel geprotesteerd door lhbt-organisaties in Roemenië zelf en in het buitenland.

Yuval Noah Harari – 21 lessen voor de 21ste eeuw

Uitgeverij Thomas Rap, 390 pagina's

Enno Nuy

In *Sapiens* beschreef Yuval Noah Harari de geschiedenis van de menselijke soort. In *Homo Deus* beschreef hij hoe de nabije toekomst van homo sapiens eruit zou kunnen zien wanneer deze soort zich niet tijdig realiseert dat de fusie tussen biotech en infotech tot consequenties zou kunnen leiden die voor de menselijke soort dramatisch uit zouden kunnen pakken. In zijn jongste boek *21 lessen voor de 21ste eeuw* beschrijft Harari de staat waarin de menselijke gemeenschap zich bevindt en welke uitdagingen aangaan moeten worden, uitdagingen die we grotendeels zelf gecreëerd hebben. Ook dit boek heb ik met bovengemiddelde belangstelling en gretigheid gelezen, ondanks dat het hier en daar minder evenwichtig overkomt dan zijn beide vorige publicaties. Hinderlijk is dat overigens geen moment, zolang de lezer zich maar realiseert dat het hier de overpeinzingen van een schrijver betreft. Niet zomaar een schrijver overigens. De historicus Harari is een erudiet en belezen mens, joods van geboorte maar volstrekt seculier. Hij is even genadeloos voor zijn joodse landgenoten als voor iedere andere bewoner van welke natiestaat dan ook.

Doemscenario's

Dachten we na de val van de Berlijnse muur dat de geschiedenis, zoals Fukuyama formuleerde, ten einde was gekomen, al snel bleek dat de liberale ideologie met haar mantra van de vrije markt geen antwoord heeft op de ontwrichting van het milieu en de technologische ontwrichting als gevolg van big data en de voor geen sterveling te doorgronden algoritmes. Daar komt bij dat, nu de liberale ideologie een doodlopende weg blijkt te zijn, de menselijke samenleving een steekhoudend narratief ontbeert. Waarheen zijn we op weg, is dat wel de weg die we in willen slaan, waarom zouden we een andere route moeten kiezen, welk doel streven we na?

Opnieuw schetst Harari het doemscenario waarin kunstmatige intelligentie het

merendeel van de menselijke soort tot een overbodige groep mensen dreigt te reduceren en waarbij macht en rijkdom uitsluitend in de handen van een ultrakleine elite dreigt te belanden, de elite die de algoritmes bezit.

Harari voegt er direct aan toe dat automatisering niet per definitie tot doemscenario's hoeft te lijden. De overbodige arbeidskracht kan bijvoorbeeld ingezet worden voor zorgtaken die we nu nog als vrijwilligerswerk beschouwen. En

achter dit perspectief doemt (uiteraard) een basisinkomen op.

Algoritmes en implantaten

Net als in *Homo Deus* waarschuwt Harari voor de enorme impact die algoritmes op ons leven hebben, nu reeds. Wij zijn niet de klanten van Google, Amazon en Facebook, wij zijn hun producten. Wij denken – ook dat behoort tot de liberale ideologie – dat we zelfstandige individuen zijn met

authentieke gevoelens en een vrije wil. Maar de werkelijkheid is een andere, aldus de schrijver. Wetenschappelijke inzichten in de werking van onze hersenen suggereren dat onze gevoelens geen puur menselijke, spirituele eigenschap zijn en dat ze op geen enkele manier een ‘vrije wil’ weerspiegelen. Gevoelens zijn biochemische mechanismen die alle zoogdieren en vogels gebruiken om snel allerlei mogelijkheden om te overleven en zich voor te planten in te schatten. Meestal beseffen we niet eens dat gevoelens in wezen berekeningen zijn, omdat het snelle calculatieproces zich buiten ons bewuste waarnemingsveld afspeelt. Welnu, zegt Harari ▲, als de biotechrevolutie (waarbij technische implantaten in het menselijk lichaam worden ingebouwd) wordt gecombineerd met de infotechrevolutie zal dat dataverwerking op basis van steeds slimmere algoritmen opleveren die de gevoelens van mensen veel beter kunnen monitoren dan de mens zelf; er vindt dan een machtsverschuiving plaats van mensen naar computers. Dat is overigens niet per definitie alleen maar negatief of slecht. In 2050 zullen ziekten dankzij biometrische sensoren en big-data-algoritmen misschien al vastgesteld en zelfs behandeld worden voor ze überhaupt tot pijn of problemen leiden.

Ook kunnen algoritmes heel goed ethische keuzes maken, mits ze daartoe maar geprogrammeerd worden. Aan het andere uiterste van dit bio-info-spectrum ligt natuurlijk de killer-robot. Het echte probleem met de killer-robot is niet diens kunstmatige intelligentie, maar de natuurlijke domheid en wreedheid van hun menselijke bovenbazen. En er is weinig fantasie voor nodig je een beeld te vormen wat er kan gebeuren als autocratische leiders toegang tot en macht over big data en algoritmen verkrijgen. Big-data-algoritmen kunnen niet alleen een einde maken aan onze

vrijheid, ze zouden ook de meest ongelijke samenleving aller tijden kunnen creëren, aldus Harari.

Ongelijkheid en vervreemding

In een hoofdstuk over gelijkheid stelt de schrijver dat bezit een vereiste is voor duurzame ongelijkheid. Dat bezit lijkt te verschuiven van materie naar informatie doet daar niets aan af. Als het merendeel der mensen overbodig is geworden door kunstmatige intelligentie, waarom zou de macht-hebbende elite – zij die alles bezit – zich dan nog bekommeren om het welzijn van die overbodige massa's? Bij de eerste de beste klimatramp zullen ze overboord gekieperd worden. Gaat u dit te ver? Vindt u dit een onwaarschijnlijk toekomstscenario? Harari niet en ik al evenmin. Als wij niet serieus werk maken van het reguleren van eigendomsrechten op het gebied van big data, het eigendomsrecht van informatie, dan zullen de huidige datagiganten ons voor zijn en voor we het weten zijn we definitief op afstand gezet.

Met de opkomst van de sociale media heeft technologie ons steeds meer van ons lichaam vervreemd. We lijken uitsluitend nog online te kunnen bestaan. Een enkel offline bestaan is voor de meeste (jonge) mensen niet meer vol te houden. Er wordt nogal eens gesuggereerd dat het gevoel van vervreemding zou worden veroorzaakt door de teloorgang van religies en nationale verbondenheid, maar Harari vindt dat geen bevredigende verklaring. In zijn analyse is het steeds minder contact hebben met je eigen lichaam vermoedelijk een veel grotere factor. Een online wereld creëren zonder oog voor de offline wereld is dan ook vragen om problemen. Zelfs Zuckerberg erkent dit en zegde toe meer aandacht te schenken aan het offline bestaan van mensen. Tot heden is dat zonder enig merkbaar vervolg gebleken.

Hoe weinig online van doen heeft met offline bleek wel toen er bij de eerste tekenen van een Arabische Lente allerlei hoopvolle online communities leken te ontstaan maar eenmaal in de complexe offline buitenwereld werden ze prompt gekaapt door religieuze fanatici en militaire junta's. Kortom, het besef dat mensen een lichaam hebben zou wel eens een cruciale stap kunnen zijn in het verenigen van de mensheid. Maar dat wordt steeds moeilijker als de techgiganten ook letterlijk onder onze huid gaan kruipen.

Democratie en nationalisme

We verkeren onder de indruk dat de Europese beschaving wordt gekenmerkt door waarden als mensenrechten, democratie, gelijkheid en vrijheid. Maar de Atheense democratie was niet meer dan een halfhartig experiment dat het nauwelijks tweehonderd jaar heeft uitgehouden in een vage uithoek van de Balkan. Maar, zo vraagt Harari zich af, moeten we Sparta, Julius Caesar, de kruisvaarders, de conquistadores, de inquisitie, Napoleon, Hitler en Stalin dan als indringers uit afgelegene beschavingen zien? Nee natuurlijk, Europa was en is wat de Europeanen ervan maken en dat beperkt zich bepaald niet tot democratisch gedachtegoed. Groepen mensen worden meer gekenmerkt

door de veranderingen die ze ondergaan dan door continuïteit, maar toch slagen ze erin zichzelf een oeroude identiteit toe te dichten, dankzij hun grote talent om verhalen te creëren. Is de Duitse identiteit die van keizer Wilhelm, Hitler of Angela Merkel? De Duitse identiteit wordt juist gekenmerkt door die vaak loodzware transformatie. En vergeet niet dat het vooral oorlogen zijn die ideeën en technologie verspreiden. Mensen hebben veel meer belangstelling voor hun vijanden dan voor hun handelspartners.

We zien, aldus Harari, momenteel wereldwijd een tendens naar nationalisme. Maar ook dat nationalisme heeft geen adequaat antwoord op de grote problemen van deze tijd. Klimaatsepsis komt je vooral tegen onder rechtse nationalist en de reden is simpel: er is geen nationalistisch antwoord op klimaatverandering, dus houdt men dat liever buiten de eigen landsgrenzen. En dat geldt zeker ook voor die uiterst brandbare combinatie van biotech en infotech. Een autocratisch leider zal eerder de neiging hebben zich die combinatie toe te eigenen en in de praktijk toe te passen dan dat men het als een nationale dreiging zou ervaren, waartegen passend beleid ontwikkeld moet worden. Want daar ligt de grote dreiging van dit moment: we worden geconfronteerd met grote problemen die alleen op internationaal niveau kunnen worden aangepakt maar tegelijkertijd zien we een groeiende tendens naar nationalisme, samenlevingen die terug kruipen achter de eigen landsgrenzen en vervolgens de deur dicht doen.

Ook religies hebben geen antwoord op de grote problemen van deze tijd. Veel traditionele religies hebben universele waarden in hun pakket en beroepen zich op kosmische waarheden, maar op dit moment worden ze voornamelijk gebruikt als knechtjes van het moderne nationalisme, of je nu naar Noord-Korea kijkt, naar Rusland, naar Iran of naar Israël.

Terrorisme en oorlog

Vervolgens wijdt Harari aparte hoofdstukken aan terrorisme en oorlog. Terrorisme wordt in zijn ogen per definitie bedreven door zwakke partijen. Het is hen erom te doen een overreactie uit te lokken in de hoop dat alles dan echt ontspoord waardoor de publieke opinie in hun voordeel op zou kunnen schuiven. Een mooie beeldspraak is die van de vlieg in het oor van een stier, de stier wordt razend gek van die vlieg en richt vervolgens enorme schade aan in zijn omgeving. Dat is wat er gebeurde in Afghanistan, Libië en

Irak. Terrorismen kan men slechts op drie manieren effectief bestrijden. Overheden moeten intelligence inzetten tegen terreurnetwerken, de media moeten zeer gepast publiceren en burgers moeten hun fantasie niet op hol laten slaan. De feiten zijn simpel: sinds 11 september 2001 hebben terro-

risten jaarlijks zo'n vijftig mensen vermoord in de EU, tien in de VS en zeven in China. In dezelfde periode sterven jaarlijks tachtigduizend mensen in de EU, veertigduizend in de VS en tweehonderdzeventigduizend in China aan het verkeer! Toch is de publicitaire aandacht voor terreur onevenredig groot, bijvoorbeeld vergeleken met het verkeer als doodsoorzaak. Waakzaamheid blijft hoe dan ook geboden. Terreurnetwerken zouden pas echt gevaarlijk kunnen worden als ze erin slagen nucleaire wapens te bemachtigen.

Nederigheid en naastenliefde

Een van de mooiste hoofdstukken uit dit boek heeft *Nederigheid* als titel. Harari laat zien hoe vrijwel alle volkeren ervan overtuigd zijn dat de mensheid in barbaarse, immorele onwetendheid was blijven verkeren zonder de spectaculaire prestaties van hun volk. Maar het is allemaal onzin, voortkomend uit stuitende onwetendheid in combinatie met behoorlijk wat racisme. Immers, de religies zoals wij die nu kennen en de volkeren van nu bestonden nog niet eens toen de mens de wereld koloniseerde, planten en dieren domesticerde, de eerste steden bouwde en schrift en geld uitvond. En ethiek, kunst, spiritualiteit en creativiteit zitten in ons DNA ingebakken, ontstaan in Afrika in de steentijd. Ook in het huis-, tuin- en keukenjodendom wordt heel plechtig beweerd dat de hele kosmos alleen maar bestaat opdat joodse rabbijnen hun heilige geschriften kunnen bestuderen en dat er een einde aan het universum zal komen als de joden die gewoonte afschaffen. Zelfs seculiere joden geloven dat de joden de centrale helden van de geschiedenis zijn en dat het joodse volk de ultieme bron van menselijke moraal, spiritualiteit en geleerdheid is. En orthodoxe joden menen dat joden intrinsiek superieur zijn aan alle andere mensen, aldus Harari, die zelf joods is, zij het een atheïstische jood. In werkelijkheid heeft het jodendom slechts een zeer bescheiden rolletje gespeeld in de annalen van onze soort. Vaak wordt er gesproken van de drie grote wereldreligies en dan blijkt men het te hebben over het christendom, de islam en het jodendom. Maar de betiteling wereldreligie is hier niet correct, het ware beter

te spreken van de drie monotheïsmen. Het christendom heeft 2,3 miljard aanhangers, de islam 1,8 miljard en het jodendom kent slechts 15 miljoen volgelingen. Tegelijkertijd zijn er wel 50 miljoen shintoïsten en zeker 25 miljoen sikh-aanhangers. En al die religies blijven maar volhouden dat zij de uitvinders van moraal en ethiek zijn, terwijl inmiddels wetenschappelijk is aangetoond dat de menselijke moraal in werkelijkheid evolutionaire wortels heeft die dateren van miljoenen jaren voor het ontstaan van de eerste mensen. Alle sociale zoogdieren hebben ethische codes die door het evolutieproces werden verfijnd om samenwerking in groepen mogelijk te maken.

Volgens sommige joodse wijsgeren – en ook hier is Harari aan het woord – verwijst het beroemde gebod ‘heb uw naasten lief als uzelf’ alleen naar joden en is er geen enkel gebod dat zegt dat je gojim lief moet hebben. En zo zijn er ook veel rabbijnen die verkondigen dat het leven van een jood meer waard is dan het leven van een niet-jood. Maar hoe het ook zij, noch de bijbel, noch de koran, noch de talmoed is op enigerlei wijze de exclusieve bron van de menselijke moraal. Confucius, Lao Tse, Boeddha en Mahavira legden al de grondvesten voor universele ethische codes toen er van Paulus en Jezus nog lang geen sprake was. En waar de joden dierenoffers brachten, eisten Boeddha en Mahavira ook voor de dieren inclusief de insecten respect!

Zelfs het monotheïsme is geen joodse vinding, aldus Harari. Reeds rond 1350 voor christus wordt de god Chemosh beschreven op vrijwel dezelfde wijze waarop het Oude Testament Jahwe beschrijft. Vanuit ethisch perspectief is het monotheïsme volgens de schrijver aantoonbaar een van de slechtste ideeën uit de menselijke geschiedenis. Droogjes merkt hij nog op dat een sterk geloof vaak het hardst nodig is als iets niet waar is.

Nepnieuws

Tot slot het fenomeen nepnieuws. Niets nieuws onder de zon, nepnieuws bestaat al langer, sinds Poetin de Krim annexeerde en keihard loog dat het geen Russen waren die de Krim innamen. De Britse kolonisten noemden Australië Terra Nullius en wisten zodoende in één keer vijftigduizend jaar Aboriginal-geschiedenis uit. Homo Sapiens is nu eenmaal een post-truth-diersoort die zijn overwicht te danken heeft aan het creëren en geloven van fictieve verhalen. En waarheid en macht gaan maar tot op zekere hoogte samen op. Vroeg of laat gaan ze elk hun eigen weg, aldus Harari. En vergeet niet, het was Hitler die in *Mein Kampf* al schreef: “Zelfs de geniaalste propagandatechniek zal geen succes oogsten als niet doorlopend rekening wordt gehouden met één fundamenteel principe: ze moet zich beperken tot een paar punten en die telkens blijven herhalen”. Trump lijkt Hitler goed bestudeerd te hebben.

Interessant

Zoals gezegd, niet elke les die Harari ons hier voorschotelt is een toonbeeld van evenwichtigheid. Zijn opmerkingen over oorlog zijn wel heel erg ‘grote stappen snel thuis’. En wat hij schrijft over onderwijs is weliswaar onbetwistbaar juist maar daarmee is de ideale onderwijspolitiek nog niet dichterbij gebracht. De essentie van zijn jongste boek is dat de wereld enerzijds geconfronteerd wordt met grote en complexe problemen die uitsluitend met een internationale aanpak bestreden kunnen worden en tegelijkertijd zien we wereldwijd de tendens naar nationalisme met rasse schreden toenemen. Harari is een historicus en een analytische geest. Ik vind hem het meest interessant waar hij mythes doorprikt en hij spaart daarbij niets en niemand, ook niet zichzelf en zijn landgenoten. En zijn niet aflatende waarschuwingen voor de ontwrichtende werking van het samengaan van biotech en infotech kunnen niet serieus genoeg genomen worden. Ook van dit boek heb ik zeer genoten.

Anton Constandse
Lezing, Utrecht, 17
november 2018;
Marije van Beek
bantwoordt vragen
uit het publiek.

Foto van René van Elst.

Kindeke Jezus

Tine Dorothy Kooiman

Maria is in verwachting en is bang voor wat komen gaat. Maar niet voor lang, want de boodschapper van God, de engel Gabriël, brengt haar goed nieuws. 'Wees maar niet bang,' zegt hij. 'Je krijgt een heel bijzonder kindje en je moet het Jezus noemen. Hij is de zoon van God. Hij zal alle mensen redden die in Hem geloven.'

Maria is overrompeld. De engel Gabriël is duidelijk helderziend. Hij weet dat ze in Nazareth woont en waar. Hij weet dat ze in verwachting is. En hij weet dat ze een zoon verwacht.

Maria is verwonderd. Ze had geen gemeenschap van een man, weet ze. Wat staat haar toch allemaal te gebeuren? Nu de engel Gabriël vertrokken is, maakt ze zich toch weer zorgen. Ze is verloofd met de timmerman Jozef. Vrijwillige seksuele omgang met een andere man betekent dat je doodgestenigd moet worden. Dat staat in Gods aan Israël gegeven wet.

Jozef is al drie maanden weg en verlangt naar haar. Zijn Maria heeft een uitstekende reputatie. Dat stemt hem mild. De dag nadert dat hij bij haar thuis komt.

Voorzichtig brengt Maria het blijde nieuws. 'Ik ben zwanger, door middel van Gods heilige geest.' En ze vertelt Hem over de engel Gabriël. Jozef heeft moeite met haar uitleg en voelt zich gekweld. Zwanger moet ze zijn van een andere

'Herodes' in de film *The Nativity*.

man, denkt hij somber. Toch wil hij niet dat ze doodgestenigd wordt. Het raast in zijn hoofd en hij valt laat in de nacht in slaap. Hij droomt en een engel verschijnt. 'Wees niet bevreesd en neem Maria mee naar huis. Dat wat in haar verwekt is, is door de heilige geest gebeurd. Zij zal een zoon baren, en gij moet hem de naam Jezus geven, want hij zal zijn volk van hun zonden redden.' Zo waar, weer een helderziende.

Als Jozef wakker wordt, is hij verschrikkelijk dankbaar. Het tobben stopt. Gerustgesteld neemt hij Maria mee naar zijn huis. Bij deze openlijke daad betekent het toch een beetje dat ze officieel getrouwd zijn.

Maanden verstrijken en Maria is, inmiddels, hoogzwanger. Elk moment kan zij haar baby krijgen en toch zet Jozef haar op een ezel. Hij neemt haar mee naar zijn geboortestad Bethlehem.

Na lang zoeken vinden ze een stal. Te midden van ezels en andere dieren, wordt het kindeke Jezus geboren. Maria wikkelt hem in windsels van doeken en legt hem in een voederbak.

En zo begint het leven van het wonderkind Jezus. Als hij acht dagen oud is, laten Jozef en Maria hem besnijden. Laten

'Three wise men' in de film *Monty Python's Life of Brian*.

we hopen dat er toen al een vlijmscherp mes was, en zo niet, dan regent het nu nog tranen.

Ook was het gebruikelijk, in die tijd, dat een kind op de achtste dag een naam kreeg. Ach, voordat hij geboren werd, was de naam al bekend. Jezus werd Jezus genoemd. Wat een almachtige verrassing. En nog vele volgden.

God schiep de mens, maar gek dat Hij ook rare schepselen onder zijn hoede had. Zoals Koning Herodes. Hij hield niet van God en ook behandelde hij de mensen slecht. Er komen wijze mensen op bezoek bij deze koning en ze komen van ver. Ze volgen een heldere ster. Die ster is een teken dat er een grote koning is geboren. Ze vragen aan Koning Herodes: 'Weet u waar deze koning is?'

Herodes wordt jaloers. Hij wil niet dat er nog een andere koning is en smeedt een gemeen plan. Hij laat alle pasgeboren jongetjes doden.

Gelukkig is God er, want hij zorgt ervoor dat Jezus veilig is. Jezus is koning voor iedereen die in Hem gelooft. Hemeltje lief. Waarom laat God al die onschuldige babyzieltjes vermoorden? Arme schepsels, maar Jezus is niet voor niets een wonderkind. Hij wordt gered. Daar mag met recht 'halleluja' op uitgesproken worden.

En zo komen er nog vele wonderen op Jezus zijn pad. Hij ontmoet zelfs de duivel. God almachtig, waarom kunt U zich niet ontdoen van die duivel? Gelukkig heeft Jezus een sterke wil, want hij luistert niet naar hem. En dan geeft de duivel het op. Hij blijft stil.

Nee, de wonderen zijn de wereld niet uit. Tegen een man die niet lopen kan, zegt hij: 'Sta op en loop.' De verlamde man springt op en loopt weg. En als hij met zijn discipelen in een boot zit en ze misselijk worden van de woeste zee, dan zegt Jezus tegen de storm: 'Ga liggen.' En geloof het of niet, maar het gebeurt.

Zoveel wonderen zijn bijna niet te bevatten. Vooral het wonder niet dat Jezus weer levend op aarde neerdaalt, nadat hij eerst aan het kruis genageld is.

Maar het grootste wonder is dat eeuwen later het Kindeke Jezus nog tot onze verbeelding spreekt. Waarom eigenlijk? Waarom geloven wij, als volwassenen, niet in Sinterklaas maar wel in vertellingen die kant noch wal raken? Dat is toch wel 'Een beetje dom,' om met Maxima's woorden te spreken. Denk na! U heeft recht op een vrije wil.

De open samenleving en haar grenzen

Paul Scheffer, *De vorm van vrijheid*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2018

Floris van den Berg

Etwas ist nur in seiner Grenze und durch seine Grenze das, was es ist. Hegel

Als er in een open samenleving te veel mensen zijn of te veel mensen die de grondslagen van de open samenleving niet accepteren, komt het bouwwerk in gevaar en bestaat de kans op ineenstorting. Er gaat een enorme aantrekkingskracht uit van rijke westerse landen met een open samenleving voor mensen die ofwel uit door oorlog geteisterde gebieden komen ofwel die in zo'n sociaaleconomisch uitzichtloze positie zitten dat ze naar het rijke westen trekken. Gezien de prognose van bevolkingsgroei, voornamelijk in Afrika, is het aannemelijk dat de stroom van migranten zal aanzwellen. Als een samenleving als open samenleving wil blijven voortbestaan dan zal er een beleid gevoerd moeten worden om de instroom van immigranten te beperken en om immigranten te integreren in de liberaal democratische samenleving. Niets doen is een vorm van sociale zelfmoord. Over de vraag wat er gedaan moet worden, daarover zijn de meningen uiterst verdeeld en staan politici aan beide kanten van het politieke spectrum diametraal tegenover elkaar. 'Juist om ten volle de vrijheid te ontplooien, moeten liberale samenlevingen zich verweren tegen illiberale houdingen, zowel in de binnenlandse als in de buitenlandse politiek.' (p. 50) zo betoogt Paul Scheffer die als linkse politicus verrassend genoeg pleit voor het bewaken van de Europese buitengrenzen.

Het is van belang om uit te zoomen om te zien wat het fundamentele probleem is. Volgens mij zijn er thans drie bedreigingen voor de open samenleving, dat wil zeggen een stabiele democratische samenleving waarin de vrijheid van het individu centraal staat:

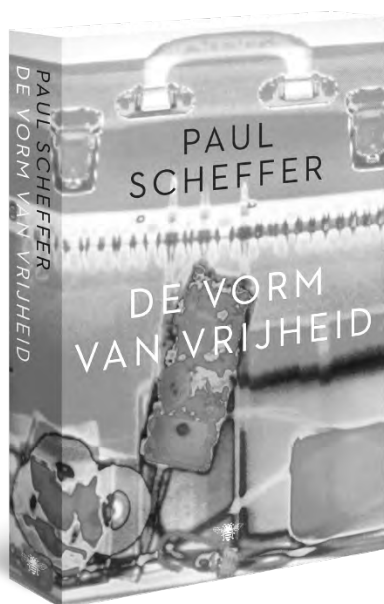
1. Toename, vooral als gevolg van immigratie, van het percentage van de bevolking dat de principes van de open samenleving niet onderschrijft (reductie van het sociaal draagvlak).
2. Illiberale reacties op immigratie: nationalisme, populisme, autoritarisme.
3. Degenen die menen dat alleen punt 2 het probleem is.

Buitenwijken

In zijn essay *De vorm van vrijheid* (2018) verkent publicist Paul Scheffer▼, hoogleraar Europese studies aan de Universiteit van Tilburg, de grenzen van de open samenleving. Hij begint met een politieke filosofische kwestie: 'Uit naam waarvan kunnen we anderen het recht ontzeggen zich in onze contreien te vestigen?' (p. 10) Natiestaten zijn immers historisch gegroeide eenheden van mensen die zich organiseren op een grondgebied, maar waar je als individu geboren wordt is toeval. Er ligt geen politieke ordening besloten in het universum, waarom zou je je als individu voegen naar de samenleving waarin je terecht bent gekomen? Waarom zou je je niet elders mogen vestigen? Dat is één kant van de medaille, de andere kant laat zich bezien vanuit het perspectief van de open samenleving. 'Kan een democratie duurzaam zijn zonder begrenzing?' (p. 17)

Paul Scheffer vindt zichzelf een kosmopoliet die ook de door toeristen gemijde buitenwijken in grote steden over de wereld heeft gezien waar immigranten wonen. 'Ik ken genoeg mensen die zichzelf als verdraagzaam zien, maar die zelden de binnenstad verlaten en geen enkele betrokkenheid voelen bij het wel en wee van de buitenwijken.' (p. 41) Maar wat wil Scheffer dan? Dat wij allemaal de slechte buitenwijken bezoeken? En dat als wij dat doen we wel betrokkenheid voelen? Of bedoelt hij dat de verdraagzaamheid vermindert als je de buitenwijken hebt bezocht? Waarom zou je iets persoonlijk moeten zien om je betrokken te voelen? Zo ben ik nog nooit in een megastal of slachthuis geweest en toch voel ik mij betrokken bij het lot van de dieren. Zo schreef Adriaan van Dis in *De wandelaar* (2007) meelevend over immigranten in de buitenwijken van Parijs, maar ja, en dan? Het is niet duidelijk wat Scheffer bedoelt. Het essay is verkennend, soms verhelderend, soms nuanceert hij het zwart-wit tot een groot grijs. Het is onduidelijk in wat hij precies bedoelt en waar hij naar toe wil. Het boek is als de haas in een marathon: Scheffer neemt je in gewiekste vaart een heel eind mee op sleeptouw, maar je zult het toch zelf moeten doen en verder moeten.

Kennis en vrijheid

Hij heeft in ieder geval geen last van het hardnekkige cultuurrelativisme dat vooral aan de linkerzijde van het politieke spectrum welig tiert, terwijl hij zelf een ideoloog van de PvdA is. In zijn boek *Het land van herkomst* (1997) schreef hij al: *'Als een enigszins beheerste opvang van vluchtelingen, gezinsherenigers en arbeidsmigranten onmogelijk blijkt en gelijktijdig een goede inburgering in de samenleving niet echt lukt, dan zal vroeg of laat de kritische grens worden bereikt van wat sociaal en cultureel aanvaardbaar is.'* En in *De vorm van vrijheid* borduurt hij daarop voort: *'Diversiteit is inderdaad geen waarde op zichzelf. De bijdragen van culturen moeten worden verdedigd naar de mate waarin ze de kennis vergroten en de vrijheid dienen.'* (p. 42-3). De vraag die zich dan direct aandient is: in welke mate draagt de islam bij aan het vergroten van kennis en vrijheid? En als het antwoord op beide vragen in generlei mate is, zoals duidelijk moge zijn, wat zijn daar dan volgens Scheffer de consequenties van? *'Kinderarbeid, eerwraak, duiveluitdrijving, weduwenverbranding, doodstraf, slavernij en de boerka zijn of waren allemaal culturele tradities - waarvan sommige in onze eigen contreien. En ze zijn allemaal niet het verdedigen waard. Het gaat er uiteindelijk om of mensen hun lot in eigen hand kunnen nemen. Diversiteit is een leeg begrip, want het omvat alles, het kent geen grenzen.'* (p. 43)

Door persoonlijke autonomie centraal te stellen, betoont Scheffer zich humanist, zonder dat expliciet te maken, wat ik jammer vind. In de opsomming van verderfelijke immorele praktijken ontbreken nog wel een paar essentiële zaken: vrouwenbesnijdenis, jongensbesnijdenis, rituele slacht, homofobie, holocaust-ontkenning en intolerantie inzake islam-kritische cartoons. Scheffer lijkt stevige kritiek te hebben, maar hij blijft toch altijd net in het veilige gedeelte. Hij wil graag zwemmen met het waterpoloteam, maar hij blijft wel in het gedeelte van het bad waar hij net kan staan. De slachtoffers van mijn opsomming hebben daar helemaal niets aan.

Bovengrens

Een van de weinige conclusies die Scheffer trekt, gaat over de vluchtelingencrisis: *'juist om genereus te kunnen blijven, hebben we grenzen nodig. Een bovengrens wat betreft de opvang van vluchtelingen is noodzakelijk: de humanitaire verplichting kan alleen maar duurzaam vorm krijgen in een begrenzing.'* (p. 112) Maar hoe bepalen we wat die bovengrens is en hoe handhaven we dit quatum? Als een bovengrens is bereikt dan moet fort Europa toch hermetisch afgesloten worden. En dat is dan ook wat hij betoogt in zijn pleidooi voor bewaking van de grenzen van Europa. In haar boekbespreking zet Anet Bleich in *de Volkskrant* hier vraagtekens bij: *'Wat moet zo'n kustwacht, gestationeerd voor het eiland Lesbos, doen als er een bootje komt aanvaren met half verzopen vluchtelingen aan boord? 'Uw visa graag! Anders komt u er niet in!''? Daar begint het probleem toch pas? Hoe voorkom je dat wanhopige mensen, op zoek naar een beter lot, op zulke bootjes stappen? Op die vraag heeft ook Paul Scheffer het antwoord niet.'*¹

Scheffer haalt de Amerikaanse socioloog Robert Putnam aan over etnische diversiteit. Putnam: *'Hoe groter de etnische diversiteit onder mensen, des te groter het onderlinge wantrouwen.'* En *'Hoe diverser een buurt is, hoe minder bewoners zich daar thuis voelen.'* (in Scheffer: p. 212-3). Dat is geen bemoedigende sociologische observatie. Het tempert het enthousiasme voor multiculturalisme.

Botsing met de islam

De normatieve botsing tussen islam en de open samenleving gaat Scheffer niet uit de weg. Een groot deel van de thans in Nederland wonende moslims heeft opvattingen die botsen met kernwaarden van de liberale democratie. Zo blijkt bijvoorbeeld uit sociologisch onderzoek dat *'twee derde van zowel de eerste als de tweede generaties in de Turkse en Marokkaanse gemeenschap bezwaar heeft tegen een niet-moslim als partner.'* (p. 123) Sombor word ik ook van Scheffers bespiegeling: *'Het is eenvoudiger om oplossingen te vinden voor sociale achterstanden dan voor normatieve botsingen.'* (p. 125) Scheffer lijkt te pleiten voor morele vorming van moslims zodat zij ook tegen kritiek kunnen. Moslims moeten leren: *'Godsdienstvrijheid en godsdienstkritiek zijn onscheidbare vrijheden. Dat kan voor sommige gelovigen krenkend zijn, maar daarmee zullen ze moeten leren omgaan door tegenover die kritiek andere woorden of beelden te plaatsen.'* (p. 126) Ze moeten dus niet roepen om censuur of dreigen met geweld. Het ideaal van een open samenleving waarin er een zo groot mogelijke vrijheid van expressie is heeft als vreemde consequentie dat ook critici van het systeem gebruik van die vrijheid mogen maken: *'De open samenleving is er ook voor degenen die een gesloten wereldbeeld aanhangen.'* (p. 126) Volgens Scheffer gaat het goed zolang er maar *'een ruime meerderheid is die wel gelooft in wederkerigheid, in het idee dat het recht van de een de verantwoordelijkheid is van de ander. Zo'n meerderheid komt niet vanzelf tot stand, integendeel, en juist daarom is de open*

samenleving kwetsbaar.’ (p. 126) Scheffer laat het daarbij. Ik denk dat de open samenleving moet werken aan ideologische weerbaarheid – Scheffer spreekt van ‘maatschappelijke duurzaamheid’ – door middel van onderwijs en vorming tot democratisch burgerschap. Een groot obstakel is het bestaan van islamitische scholen. Wanneer alle scholen openbaar zouden zijn en er overal aandacht zou zijn voor democratisch wereldburgerschap, zouden heel wat problemen van botsende normatieve waardensystemen kunnen worden ondervangen.

In het hoofdstuk ‘De terugkeer van het kalifaat’ behandelt Scheffer het gewelddadige islamisme dat in Syrië een horror-staat van IS creëerde en dat gewelddadige uitschieters heeft naar islamitisch terrorisme. Het afschuwelijke van terrorisme is dat een kleine groep terroristen in de samenleving ernstige maatschappelijke ontwrichting kan veroorzaken waarmee politieke partijen electoraal voordeel kunnen behalen. Het zou volgens de antiterrorisme-coördinator van de Europese Unie, Gilles de Kerchove, gaan om zo’n 50.000 geradicaliseerde moslims. ‘Bij deze duizenden jihadisten verbleekt de eerdere terreurdreiging van de Rote Armee Fraktion (RAF) of de Brigade Rosse.’ (p. 128)

Socioloog Ruud Koopmans doet onderzoek naar de ideologie van moslims in Europa. Zijn bevindingen zijn niet mals en tonen het loerende gevaar: ‘Bijna de helft van de onderzochte moslimgemeenschappen wordt door Koopmans dan ook als “consistent fundamentalistisch” beschreven.’ (p. 129)

Zelfdestructieve compassie

Als we nadenken over grenzen is het goed om de tijdelijkheid en relativiteit van landsgrenzen in te zien. Politieke geograaf Henk van Houtum verwoordt het zo: ‘Er is geen samenleving die in haar huidige ruimtelijke vorm en met de huidige burgers en nationale identiteit het eeuwige leven heeft. Dus er is ook geen muur die niet zal vallen. Het maakt duidelijk dat niet gefixeerde grenzen en identiteiten de constanten zijn in de geopolitieke geschiedenis, maar de verschuiving ervan.’ (in Scheffer, p. 189)

Als voorbeeld ziet Scheffer Canada. Zo stelt hij in een interview in *Trouw*²: ‘Ik neem graag Canada als voorbeeld. Ik weet, dat ligt ver weg, en is niet zoals Europa omgeven

door conflicthaarden. Maar hun publieke opinie over migratie wijkt niet veel af van de onze. Toch is er veel meer rust. Zij beslissen ieder jaar, in het parlement, hoeveel arbeidsmigranten er mogen komen. Ze denken na over welke kwalificaties deze mensen moeten hebben. En over hoeveel vluchtelingen ze willen opnemen. Daarbij kiezen ze bewust voor de meest kwetsbare groepen: vrouwen, gezinnen, kinderen.’

‘When you act with compassion you will never be wrong,’ zo las ik op het label van een zakje organic yogi tea. Deze uitspraak gaf mij stof tot nadenken. Volgens mij geeft de slogan aan waar het wringt. Als we met iedereen compassie hebben en dus ook met alle immigranten – denk aan de slogan ‘niemand is illegaal’ – dan kan het leiden tot een situatie waarin de eigen groep onder druk komt te staan. Een (te) grote mate van compassie kan zelfdestructief zijn. Waar rechts nationalisme compassie heeft voor de eigen groep (en daardoor geen of minder met immigranten) heeft links socialisme compassie voor de immigranten en daarmee minder of geen compassie voor de mensen die lijden onder de problemen die de immigratie met zich meebrengt (economisch, cultureel en sociaal, zoals criminaliteit en overlast). Maar als compassie volgens het theezakje nooit verkeerd is, dan zijn beide kanten van het politieke spectrum juist. En ik denk ook dat dat inderdaad zo is. Er is sprake van een morele patstelling. We zullen op democratische wijze hiervoor een oplossing moeten vinden die niet alleen de open samenleving in stand houdt maar tegelijkertijd de principes van de open samenleving respecteert. Als gekozen moet worden tussen het voortbestaan van de open samenleving en een ongecontroleerde instroom van immigranten, dan prevaleert het voortbestaan van de open samenleving. Het is als met een overvolle reddingssloep, als de boot vol is kan er niemand meer bij anders zinkt de boot en is alles verloren. Er zijn grenzen.

¹ <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/paul-scheffer-wil-migratie-strenger-reguleren-maar-zo-maakbaar-is-de-toekomst-ook-weer-niet-drie-sterren-~b2187535/>

² <https://www.trouw.nl/samenleving/als-we-onze-vrijheid-willen-behouden-moeten-we-grenzen-stellen-zegt-hoogleraar-paul-scheffer~ae9a2102/>

Leven als mens en dus vrij sterven

Een dialoog met Sicco Polders

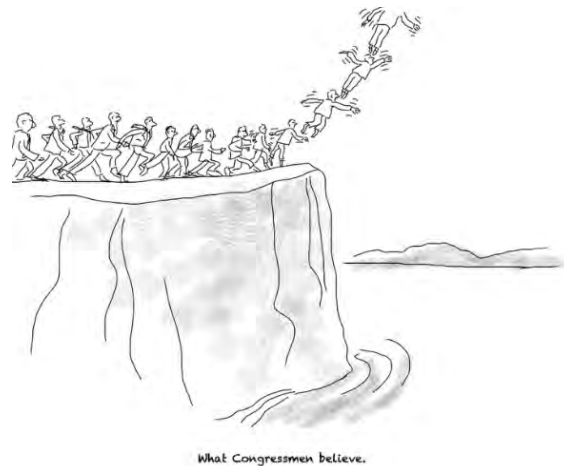
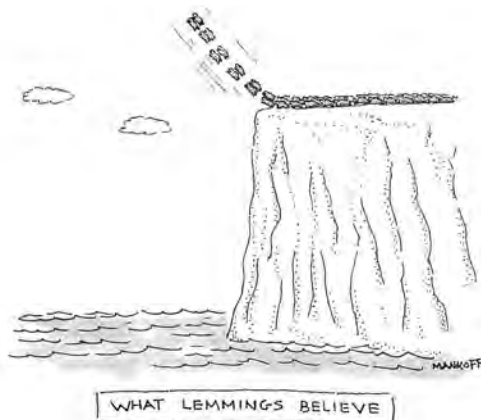
Anton van Hooff

(Nogal wat gegevens en argumenten uit dit stuk heb ik in de loop der jaren in dit lijfblad van ons geventileerd. Ik haal ze hier weer op om mijn benadering duidelijk te maken van het vraagstuk dat Sicco Polders in zijn ‘Voor God spelen’ aan de orde stelt.)

‘In één opzicht zijn wij machtiger dan de eeuwige goden, wij kunnen namelijk een einde aan ons bestaan maken.’ In deze paradox vermeien zich enkele antieke denkers. De frivole dichter Ovidius (43vC-17nC) weet uit deze wijsheid zelfs een grap te destilleren. Als in zijn mythische epos *Metamorfosen* Io, de dochter van de stroomgod Inachus, in een koe is veranderd, schrijft hij met een knipoog naar de lezer dat de vader zoveel tranen vergoot dat hij zijn eigen rivier vermeerderde. En hij laat Inachus zichzelf beklagen dat hij veroordeeld is toch eeuwig verdriet, want hij kan zijn leven niet beëindigen.

Animal suicidale

In tegenstelling tot andere dieren kunnen mensen dat wel. De ‘suicide’ van vogels tegen stroomkabels of van walvissen op stranden, blijkt bij nadere beschouwing veroorzaakt door navigatieproblemen. En de lemmingen dan? Dat zij zich altruïstisch opofferen om ruimte te scheppen voor hun soortgenoten, is een sprookje dat in de wereld is gebracht door filmmakers uit de Disneystudio. Om de natuurfilm *White Wilderness* (1958) op te leuken werden lemmingen op draaischijven gezet, zodat ze als razenden holden. Daarmee werd een massavlucht gesuggereerd. Bovendien werd een aantal van rotsen gegooid om daarmee hun collectieve zelfmoord te ‘documenteren’. In werkelijkheid zijn lemmingen solitair levende dieren met een eigen domein. Omwille van het voortbestaan, moeten ze een keer jaar een partner opzoeken. Na gedane bevruchting krijgt de neiging om zich af te zonderen weer de overhand. Bij het uitwijken nemen ze soms risico’s als ze rivieren oversteken en verdrinken dan.

Werkelijke eigendoding is naast religie een monopolie van de mens. Het heeft alles te maken met ons zelfbewustzijn. Dat doet ons al vroeg in het leven pijnlijk beseffen dat we eindig zijn. Enerzijds zijn religieuze hiernamaalsverwachtingen de doekjes voor het bloeden. Aan de andere kant kunnen we het leven in eigen hand nemen. Vanaf de vroegste tijden hebben mensen de hand aan zichzelf geslagen, zeker al sinds het neolithicum toen de mens stroppen kon maken en aldus de beschikking kreeg over het favoriete middel voor een zelfgewilde exit. Bij groepen mensen die nog vrij dicht bij de natuur leven, kennen we rituelen waarbij oude mee-eters zich ‘vrijwillig’ aan de gemeenschap onttrekken door een berg op te gaan, een eenzame hut in het bos te betrekken of zich te laten afdrijven naar de eeuwige ijsvelden.

Mors voluntaria

In de vroegste beschaving waarmee we kunnen communiceren, die van de Grieken en Romeinen, werd het recht om zelf uit het leven te stappen in het algemeen niet betwijfeld. Woord noch concept ‘zelfmoord’ bestond. De meest algemene aanduiding was ‘vrijwillige dood’, in het Latijn *mors voluntaria*. Als motieven die als begrijpelijk en zelfs lofwaardig werden beschouwd golden schaamte (bij militair of politiek falen, bij verkrachting, bij geldschuld), verdriet (om het verlies van een naaste), trouw (aan een leider of om de echtgenoot in de dood te volgen), onverdraaglijk lichamelijk lijden of gewoon genoeg hebben van het leven.¹

Anders dan in onze wereld trok de suïcidant zich niet terug. Hij riep familie, vrienden en arts bijeen voor beraad: zag iemand nog een uitweg? Neen? – dan werd de daad voltrokken, liefst in een vertrouwd gezelschap. Hulp van een arts was vanzelfsprekend. Op het schilderij dat Rubens in 1612 naar Tacitus’ verslag van de eigendoding van

Prent naar Rubens' schilderij van Seneca's dood

Seneca in 65 nC maakte zijn twee medici te zien. Die aan de rechterkant heeft zijn aderen gekliefd; die aan de linkerzijde reikt hem de ampul aan met dollekervel, het gif dat de Atheners gebruikten bij executies, bijvoorbeeld bij die van Sokrates.

De artseneed

Maar de artseneed dan? Zelfs nu nog beroepen medici zich er op als grond voor hun weigering om euthanasie te verlenen. Nederlandse artsen die dat doen, hebben in het feestgedruis niet goed opgelet toen zij die beroepsgeheim aflegden. Bij de formule die tot 2003 gold verplichtten ze zich alleen het beroepsgeheim te bewaren en zich aan de wet te houden. Als deze dus euthanasie toestaat, is er geen wettelijk excuus. De eed van na 2003 is ethischer, verplicht tot hulp bieden, maar verbiedt hulp bij eigendoding niet.

Nu hechten dokters soms een mythische betekenis aan het begrip artseneed. Die zou de klassieke formule van Hippokrates (ca. 460-370 vC) impliceren. Deze eed is wel eens de Magna Carta van de artsenstand genoemd. De passage die er hier toe doet, luidt: 'en ook niet als het mij gevraagd wordt, zal ik een dodelijke medicijn aan iemand verstrekken' Al vaak heb ik – met anderen – betoogd dat het hier niet gaat om euthanasie, maar om gifmoord op 'verzoek' van een derde. Taalkundig is namelijk in het Grieks de iemand aan wie het dodelijk medicijn zou moeten worden verstrekt, niet degene die vraagt. Bovendien wordt alleen gif genoemd. Dat kon een arts gemakkelijk stiekem toedienen. Maar een patiënt die een hippokratische arts had ingehuurd, mocht erop rekenen dat die zich niet tot zo'n lage daad zou lenen. En nog een 'bovendien': de medische school van Hippokrates was er slechts een onder andere richtingen; alleen zijn volgelingen legden als lid van het genootschap die eed af.

Lichaam en ziel

Was er dan helemaal geen taboe? Jawel, er was een onderstroom van afwijzing die zich in de loop van de oudheid verbreedde. Het begon met Pythagoras (ca. 570-ca. 500 vC) die een dualiteit van lichaam en ziel veronderstelde. Plato (ca. 427-347 vC) drukte het sterker uit: alleen door wijsheid en niet door geweld mocht de mens zich ontdoen van de kerker van het lichaam. Aristoteles was ook in dit opzicht minder zweverig dan Plato. Hij keurde eigendoding af als het benadelen van de gemeenschap en als daad van een ontaarde eigenliefde.

Volgens de Stoa moest de wijze zich onderwerpen aan de grote orde, *logos*. Hij moest de dood afwachten en accepteren als iets dat nu eenmaal in de natuur lag. Maar als de tekenen onmiskenbaar aangaven dat een het levens-einde was bepaald, mocht men de dood versnellen om te voorkomen dat men onwaardig stierf. Van die 'ontsnappingsclausule' maakte Seneca gretig gebruik.

Doodzonde

De Stoa werd door de christen gezien als een wegbereider van hun filosofie – er werd zelfs een briefwisseling tussen Seneca en Paulus gefabriceerd. In het christendom van de eerste eeuwen werd eigendoding dan ook niet als een zonde, maar als de daad van een wanhopige broeder gezien. In het Nieuwe Testament is de zelfverhanging van Judas niet meer dan de daad van een vertwijfeld man. Maar de formidabele kerkvader Augustinus (354-430) maakte van hem de aartszondaar. Door zijn daad verwierp hij de hoop op Gods genade. Deze doodzonde van de Desperatio ▼ is door Giotto in de Arenakapel van Padua uitgebeeld als iemand die zich verhangt op influistering van het duiveltje bij zijn hoofd.

Augustinus gaf ook een beslissende draai aan het moordverbod in de tien geboden: 'Wie zichzelf doodt, is een moordenaar (*homicida*).' Zonder nog het woord *suicida* te gebruiken – dat werd pas in 1177 gemaakt – maakte de kerkleer van eigendoding zelfmoord.

Sindsdien kwamen er allerlei sancties: zelfmoordenaars kregen een 'hondenbegravenis' buiten gewijde grond, hun lichamen werden via een apart gemaakt gat het galgenveld gebracht waar hun lijk aan de galg werd gehangen om publiekelijk te vergaan of in de gaffelvormige mikke werd bevestigd.

Wat van het lijk over was, werd onder grond gestopt, met het hoofd niet naar oosten, zoals bij mensen die van die kant de opstanding konden verwachten. Zelfmoord werd

Zelfmoordenaar
in mikke, 1526

ook bestraft met confiscatie van goederen.

In de loop van de Verlichte achttiende eeuw kwam er een einde aan dit soort sancties. Sterker werd ook betoogd, wat Montaigne al in de zestiende eeuw had gedaan, dat de mens het recht had over zijn eigen leven te beschikken. Door de Code Napoléon van 1807 verdween de strafbaarheid van suïcide uit de continentale wetboeken, want alleen handelingen die de gemeenschap schaadden, waren strafbaar. In het Verenigd Koninkrijk was een zelfmoord (poging) echter tot 1961 strafbaar - in Ierland zelfs tot 1993.

Hulp bij niet strafbare handeling strafbaar

Ook Nederland ging mee in de liberalisering van de wet t.a.v. zelfmoord. In de loop van de negentiende eeuw deden zich echter enkele gevallen voor van geassisteerde eigendoding die tot ethische ongerustheid leidde. Het meest pregnant is de zaak Dettemeijer van 1858/59. Deze militair geneeskundige wilde met zijn verloofde als wettige vrouw naar de Oost. Daarvoor was toestemming van de Minister van Koloniën nodig. Het paar had afgesproken bij weigering samen uit leven te stappen. De minister zei nee, waarop de beiden 'wit poeder' namen. Zij stierf - als maagd zoals bij autopsie bleek - maar hij overleefde. Daarop werd hij door het militaire gerechtshof van Noord-Holland wegens moord ter dood veroordeeld - of het vonnis zou worden voltrokken, is wel de vraag, want we zitten al in de nadagen van de doodstraf in Nederland. In elk geval werd Dettemeijer in hoger beroep vrijgesproken, 'want,' zei het Hoog Militair Gerechtshof in zijn vonnis, 'als zelfmoord niet strafbaar was, kon hulp daarbij het ook niet zijn.'²

De escape van Els Borst

Omdat deze vrijwaring heel wat fijngevoelige lieden niet lekker zat, werd in 1886 in het Wetboek van Strafrecht het artikel (294.2) opgenomen dat hulp bij zelfdoding strafbaar stelt 'uit eerbied voor het leven als zodanig'. Deze onlogische wetsbepaling ontbreekt bijvoorbeeld in België. In 2002 werd alleen voor artsen een noodluikje geopend: onder strikte voorwaarden konden zij aan strafvervolgung ontkomen; zie het artikel van Sicco. Ik herinner me nog hoe op 1 april 2002 de BBC World Service het van kracht worden van de Wet Els Borst in het wereldnieuws opnam. Toen was Nederland nog een gidsland.

Inmiddels is de wereld inclusief Nederland weer een stuk verder. Onvoorziene gevallen - van dementie (klemtoon op 'men', zoals Vlamingen correct doen) en psychisch lijden - dwingen tot heroverweging. Steeds dubieuzer wordt het 'monopolie' van artsen. Verbreding van het panel van doodsexperts - Sicco sprak in een email van thanatologen (doodsdeskundigen) - lost principieel niets op: waarom zou een ander moeten uitmaken of mijn lijden ondraaglijk is? Voor de 'uitzichtloosheid' wil ik best wel

een arts raadplegen, maar zonder hem beslissingsbevoegdheid toe te kennen.

Zolang christelijke partijen nog in staat zijn de regering te gijzelen, is geen verandering in het wettelijke kader ophanden. Daarom is het de tijd voor 'do-it-yourself' - auto-euthanasie noemt Chabot dat met een monsterlijk woord. Zelf zou hij voor zelfversterfing kiezen - een methode die al in de oudheid door mensen op leeftijd veelvuldig werd toegepast. De Coöperatie De Laatste Wil probeert Zuid-Amerikaanse paardenmiddelen ter beschikking te stellen van haar leden. Ook via de NVVE is aan adressen van buitenlandse leveranciers van euthanatica te komen. Chabot heeft ook een dvd geproduceerd over heliummethode die in Angelsaksische landen in zwang is gekomen; de methode is pijnloos, snel en zelfbedienend. Dus haast u naar de feestwinkels om ballongas te kopen voor die uitweg wordt afgesneden.

The EXIT bag and helium technique

From "Final Exit", 3rd Edition, by Derek Humphry

Place the elasticized opening of the bag on forehead, also covering hair and ears like a shower cap. Squeeze out any residual air.

Lean back and turn the gas valve partway open to a gentle flow. Bag gradually fully inflates with pure helium above the head.

Completely exhale air in lungs, hold breath, and then quickly pull the bag down to neck.

Fasten strap snugly around the neck and inhale deeply. Keep gas flowing steadily until tank is empty. Patient dies in 5-15 minutes.

Nadere informatie of bilateraal discussiëren?

anton.van.hooff@online.nl

¹ In mijn *Sterven in stijl. Leven met de dood in de klassieke oudheid* van 2015 geef ik taartgrafieken van antieke motieven en methoden. Veel uitvoeriger dan hier mogelijk is, wordt daar het denken en doen m.b.t de dood besproken.

² 'Onze' hoogleraar Jeroen ten Voorde gaf me een parallel: ontsnappen uit ede gevangenis is niet strafbaar, hulp daarbij verlenen wel.

De Atheïsmedag 2018

René van Elst

Het Atheïstisch Verbond organiseerde op zondag 4 november 2018 zijn jaarlijkse Atheïsmedag, deze keer in het ons welbekende Utrechts Centrum voor de Kunsten in het hartje van de Domstad. Als dagvoorzitter trad AV-voorzitter Frank Müller op. Secretaris Sjoerd van den Boogaart verzorgde de techniek. Er zijn helaas geen video-opnamen gemaakt waar ik u naar kan verwijzen; daarom vertel ik u in het kort iets over het gebodene, met voorbijgaan aan de publieksvragen en de antwoorden daarop.

Frank Müller ► [links op de foto met onze voorzitter Stanley Bakker] leidde e.e.a. in: Kinderen zijn volgens de wetgever voor allerlei dingen nog te jong zijn, denk aan alcohol, roken, piercings en autorijden; zij worden geacht niet in staat te zijn om verantwoorde keuzes te maken. Als het echter om religie gaat, wordt de keuze voor het kind gemaakt en leidt de geloofsopvoeding ertoe dat er voor dat kind zelf weinig meer te kiezen valt. Daar gaat het vanmiddag onder meer over. We behandelen de rol van wetenschap en onderwijs in dit verband en bezien het toekomstperspectief.

Helemaal uit de V.S. kwam de eerste spreker, namelijk auteur en spreker **Seth Andrews** ► (Tulsa 1968) van de online community The Thinking Atheist. Andrews had de dag ervoor zijn verhaal ook gehouden tijdens het Skepsis Congres in Amersfoort. Met zijn levendige verteltrant en diepe stem een genoeg om naar luisteren – de andere sprekers niet te na gesproken. In de V.S. is het ongewoon om een atheïst te zijn, aldus Andrews op vragen van Müller. Het leven is doortrokken van religie. Maar de ‘nones’, d.w.z. degenen die zich niet tot een religieuze denominatie rekenen, zijn in opkomst, al is het dan wel tegelijk met een verdere opkomst (*empowerment*) van de evangelicals. Atheïsme wordt veelal niet begrepen; men kent geen atheïsten of men weet niet dat men ze kent.

Vervolgens sprak Andrews over het feit dat we steeds vaker geconfronteerd worden met onjuiste, onvolledige of vervormde informatie, die een eigen leven gaat leiden en waar dan op grote schaal emotioneel op wordt gereageerd, waarbij men elkaar wil overschreeuwen. Als voorbeeld noemde hij de felle reacties op de zaak *Liebeck v. McDonald's Restaurants* (zie het Engelstalige Wikipedia-artikel met die titel). Veel van die reacties – gericht tegen *frivolous law suits* – kwamen voort uit onvolledige kennis van de feiten en achtergronden. Om goed te kunnen oordelen

hebben we niet alleen informatie nodig maar ook *perspective*. Andrews tweede voorbeeld vinden we terug op de webpagina

<https://www.deseretnews.com/article/900025748/no-that-chicago-cubs-fan-didnt-steal-a-foul-ball-from-a-child-heres-what-really-happened.html>. Helaas horen we zelden

zo'n intrekking van of correctie op een verkeerd in de wereld gekomen verhaal, aldus Andrews. Zijn derde voorbeeld betrof de zaak Steven Avery (zie Wikipedia Engels en Nederlands). Om de haverklap worden mensen, ook skeptici en atheïsten, op het verkeerde been gezet door gebrekkige informatie, waar men dieper in zou moeten duiken alvorens te oordelen.

Nog twee voorbeelden kwamen aan de orde waarover te lezen is op: <http://www.ladbible.com/news/politics-trump-supporter-burns-nike-shoes-still-on>

[his-feet-20180905](https://friendlyatheist.patheos.com/2018/06/05/no-an-ethiopian-pastor-didnt-get-eaten-by-a-crocodile-during-a-baptism/) en

<https://friendlyatheist.patheos.com/2018/06/05/no-an-ethiopian-pastor-didnt-get-eaten-by-a-crocodile-during-a-baptism/>. We hebben allemaal de neiging om nieuws eerder te geloven of in practical jokes te trappen als de inhoud strookt met onze *preconceived views and biases*. We worden overstroomd met informatie en de meest simplificerende informatie heeft de sterkste aantrekkingskracht. Marketingmensen en politici manipuleren ons door dingen zwart-wit, als dichotomieën, voor te stellen en op

onze emoties en ego's te spelen. Gevoelens kunnen heel motiverend zijn, maar de rede moet vooropgaan. Een bezwaar tegen de kerk is dat die emoties vooropstelt. Zeer aan te bevelen is een boek van Robert Cialdini dat gaat over hoe adverteerders en anderen ons bewust manipuleren: *Influence: The Psychology of Persuasion* (Nederlandse vertaling: *Invloed. De zes geheimen van het overtuigen.*) Hoe beter we deze dingen begrijpen, des te beter kunnen we ons ertegen verdedigen. Alvorens op *share* of

like te klikken, wat we vaak doen vanuit een goede instelling en oprechte emotie, moeten we kritisch zijn en ons huiswerk doen en zorgen dat we voldoende *perspective* hebben, voor een betere wereld voor onszelf en iedereen.

De volgende spreker was de filmmaker **Eddy Terstall** (Amsterdam 1964), bekend van onder meer de film *Simon*. Hij hoopt op een wat vrijgevochtener linkse politiek in Nederland en is een van de grondleggers van de beweging Vrij Links.

Vrij Links is allengs meer een *household name* aan het worden, aldus Terstall►, maar als je begrippen als *links* en *individu* en *vrijheid* aan elkaar wilt koppelen, brengt dat de mensen wel in de war. Sommigen zien zelfs overeenkomsten met Cliteur en Wilders. Het atheïsme is

voor mij iets heel vanzelfsprekends. Ik afficheer mezelf niet als iemand die tegen complotten is en dus ook niet zozeer als atheïst; het atheïsme is gewoon de consequentie van mijn inschatting. Tot mijn 16^e heb ik praktisch geen contact gehad met christenen; ik kom uit een seculiere wereld. Wat ik reizend in Azië aan geloof heb gezien, dat was voor mij iets exotisch. Later werd duidelijk dat niet-geloven een betrekkelijke uitzondering is in de wereld.

Ik was actief binnen de PvdA, maar kwam pas echt in het publieke debat terecht toen Theo van Gogh vermoord werd en ik daar op de TV op moest reageren. Ik zei dingen over religie e.d. die vanuit linkse hoek niet vaak gehoord werden. Als filmmaker heb ik te maken met, en vorm ik mijn mening over, het vrije woord, censuur, zelfcensuur en communicatie en als niet-gelovige vind ik dat een mythisch wereldbeeld geen voorrang moet hebben op een rationele visie. Ik kreeg een soort ombudsmanfunctie voor linkse Turkse en Marokkaanse partijleden tegenover degenen in de partij die in hun moederlanden juist tegenstanders van links waren.

Toen het ging om de gewenste afschaffing van de strafbaarheid van godslastering, heb ik op verzoek van Wouter Bos aan minister Hirsch Ballin het standpunt van de PvdA daarover toegelicht, benadrukkend dat daar geen kwade bedoelingen jegens christenen achter zaten. Zo ben ik in het debat blijven hangen en de zaken zijn sindsdien nog meer op scherp komen te staan. Aan het mythisch wereldbeeld wordt nog vaak meer waarde gehecht dan aan dingen als vrijheidsliefde.

Met enkele anderen (Asis Aynan, schrijver, Femke Lakerveld, actrice en Keklik Yücel, ex-Kamerlid voor de PvdA) heb ik geprobeerd iets te schrijven om de progressieve politiek ook op het geestelijk vlak progressiever te maken. In het resulterende Manifest (zie: <https://www.vrij-links.nl/artikelen/manifest/vrij-links-manifest/>) neemt het voor rationele modernisten belangrijke individu een centrale plaats in en dat gaat nogal in tegen de gewoonte op universiteiten om mensen in groepen in te delen naar huidskleur etc.. Er kwamen nogal wat afwijzende reacties. Evengoed worden we in allerlei gremia, met name de politieke partijen, uitgenodigd voor gesprekken. Seculier onderwijs voor iedereen ligt bij diverse partijen, ook ter linkerzijde, moeilijk; recent bleek Klaas Dijkhoff van de VVD er persoonlijk voorstander van te zijn, ook al is het

een niet-liberaal idee omdat er een grotere overheidsbemoeienis aan vast zit.

Ook al zijn er thans meer niet-religieuze dan religieuze mensen ons land, de toekomst is moeilijk te voorspellen. Vooral in de grote steden neemt het theocratisch denken toe. Maar secularisme is de beste basis voor godsdienstvrijheid. Vrij Links als platform van vrijzinnig progressieven probeert vanaf de linkerkant het seculiere denken te bevorderen. Lidmaatschap is nog niet mogelijk, maar dat zit er wel aan te komen.

Als derde kreeg **Bart Klink**▼ (Apeldoorn 1984) het woord, de oprichter en belangrijkste auteur van de site De Atheïst.nl; mocht je twijfelen aan je religie, zei Frank Müller, dan is die site het laatste zetje dat je nog nodig hebt.

Hoe verhouden religie en wetenschap zich tot elkaar en wat betekent dat voor het onderwijs? vroeg Bart Klink. Er zijn drie modellen:

1. Het harmonie-model. Iemand kan zeggen “De Bijbel is sowieso waar en wat de wetenschap daarvan kan bevestigen is prachtig en de rest verwerpen we gewoon, dus: geen probleem.” Of, meer gangbaar onder theologen: “Theologen en wetenschappers hebben een mooie inspirerende dialoog met elkaar.” In feite moet religie zich daarbij steeds aanpassen aan wetenschappelijke bevindingen waardoor zij alsmaar inhoudslozer wordt.

2. Het boedelscheidingsmodel, heel populair: “Wetenschap en religie zijn totaal van elkaar gescheiden. Wetenschap gaat over feiten, religie over moraal en zingeving.” Problemen hierbij zijn dat religies zich nogal eens verzetten tegen wetenschappelijke kennis, zoals t.a.v. de evolutie; een ander probleem is dat religies allerlei uitspraken doen over feiten en daarmee op het terrein van de wetenschap komen. En zijn zingeving en moraal los te zien van feitenkennis, bijv. als het gaat om abortus of het omgaan met dieren? Er is dus geen boedelscheiding.

3. Het conflictmodel: “Er is oorlog tussen geloof en wetenschap en religie trekt daarbij aan het kortste eind.” Mensen als Dawkins onderschrijven dit, maar historici vinden het veel te ongenueanceerd. Daar is veel voor te zeggen. Allerlei conflicten, ook persoonlijke, lopen door elkaar, ook binnen de religiesfeer. En er zijn gelovige wetenschappers. Maar het conflictmodel verwerpen zou te simpel zijn; er is een herziene versie: er is conflict en het is zowel inhoudelijk als sociologisch als psychologisch als filosofisch van aard. Dat heeft implicaties voor het onderwijs. Er is een aantal hete hangijzers, zoals de evolutie van de mens, de ouderdom van universum en Aarde en het al of niet bestaan van een onstoffelijke ziel en de vrije wil. En de antropologische en historische kennis omtrent het

ontstaan van een religie wijkt veelal nogal af van wat de gelovigen er zelf over denken.

Mijn advies voor het onderwijs is, aldus Bart Klink, houd het bij feitelijke zaken, ga geen theologische of filosofische discussies aan in de wetenschapslessen; bewaar die voor de godsdienst- of filosofielessen. Leg uit dat wetenschap uitgaat van *evidence*, niet van *proof* en dat zij geen absolute zekerheid biedt. Benadruk dat we kritisch moeten zijn en geen heilige huisjes moeten koesteren.

De vierde spreker was **Hans de Vries** ▼ (Apeldoorn 1955), een van de voorpersonen van de door Frans van Dongen opgerichte Atheïstisch Seculiere Partij, die het atheïsme op een genuanceerde manier aan de man (m/v) wil brengen, mede-organisator van de Deventer Tafel van de Rede en actief in de Algemene Onderwijsbond.

Van wie is het onderwijs? vroeg Hans de Vries aan de zaal. Zijn eigen antwoord: het zijn de bestuurders, de koepels, die bepalen hoe het onderwijs in ons land in elkaar zit. Niet de overheid of de ouders of degenen die het onderwijs genieten. Waarom zou dat veranderd moeten worden? De Vries begon met een historisch overzicht van hoe de schoolstrijd zich heeft voltrokken sinds de Synode van Dordrecht de Heidelbergse Catechismus verplichte kost voor alle scholen maakte. In 1917 en 1920 is het huidige systeem wettelijk geregeld, waarin confessionele scholen dezelfde middelen van de overheid krijgen als de openbare scholen. Dit heeft ertoe geleid dat nog maar 30% van het onderwijs openbaar is.¹

In 1892² gaf De Vrije Gedachte, toen nog De Dageraad geheten, een mooi document uit, getiteld 'De alzijdige opvoeding', waarin werd gerefereerd aan de Franse pedagoog Paul Robin, die in een weeshuis in Cempuis gemengd onderwijs gaf zonder godsdienstige elementen. Francesco Ferrer is op dezelfde voet verdergegaan in Barcelona, met een rationeel onderwijssysteem waarin kinderen de ruimte wordt gegeven om te ervaren en ontdekken. A.H. Gerhard en F. Domela Nieuwenhuis hebben daarop hun principes van de zedelijke opvoeding gebaseerd in verband met de instelling van de 'Weezenkas'.

Waarom bij voorkeur alleen openbaar onderwijs? Omdat het onderwijs het hele palet van religies en levensbeschouwingen moet aanbieden, zoals ook Daniel Dennett zegt, en moet opvoeden tot ontdekken, om met A.C. Grayling te spreken. Het kind moet zelfstandig leren denken en handelen. De overheid moet op zich durven nemen om zulk niet-autoritair onderwijs vorm te geven. Het onderwijs moet zich niet met godsdienst inlaten, behalve informierend. Of we gaan in de Grondwet echt volledig voor openbaar onderwijs of docenten, ouders en

leerlingen bepalen samen hoe het onderwijs in elkaar zit. Geef het onderwijs terug aan degenen die het verzorgen, met de beperking dat het op rationele leest geschoeid moet zijn.

De bijeenkomst werd afgesloten met de benoeming van **Floris van den Berg** ▼ (Naarden 1973, links op de foto met Frank Müller) tot Atheïst Van Het Jaar 2018. Van den Berg is bij ons welbekend en dat geldt ook voor zijn inzet voor het atheïsme. Zijn dankwoord was een *act* waarin hij zijn levensvisie – waarin strijd tegen beknotting van de vrijheid van individuen en tegen elk onnodig leed centraal staat – op zijn gebruikelijke enthousiaste manier over het voetlicht bracht. Hij benadrukte het belang van het bestaan

van atheïstische organisaties. Hij sprak zich ervoor uit dat er alleen maar openbaar onderwijs moet zijn, dat ontplooiingsruimte geeft aan de individuen en de beste b e s c h i k b a r e kennis overdraagt. Waar mensen nog geloven na onderwijs genoten te hebben, heeft dat onderwijs gefaald. Dat wil niet zeggen dat er atheïstische indoctrinatie moet zijn. Wel moet een leraar kunnen en durven zeggen dat er geen goden zijn en waarom. En er is veel te zeggen voor 'Big History'-onderwijs, dat bij de oerknal begint en waarin alle vakken in een historisch kader worden geïntegreerd, waarbij ook de wetenschappelijke methode aandacht krijgt. Het is goed als iedereen dezelfde *time line* kent en weet hoe we aan die kennis komen.

Het is het beste als je atheïsme de conclusie is van een kentheoretische beschouwing, van kritisch rationeel nadenken. Dat is de *eerste* stap naar intellectuele volwassenheid. Kritisch rationalistisch dóórdenken leidt idealiter ook tot bijvoorbeeld feminisme en veganisme.

Het is goed als we als atheïsten niet genoegzaam achterover zitten maar mensen die last hebben van religie helpen dat obstakel te overwinnen. Het Atheïstisch Verbond moet dat vooral blijven doen.

¹ Meer gegevens op <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/38/ruim-70-procent-leerlingen-naar-bijzonder-onderwijs>

² Volgens Bert Gasenbeek e.a. in *Honderdvijftig jaar vrijdenkersbeweging: 1895* (Red.)

Mooie Anton Constandselezing, Boris van der Ham Vrijdenker van het Jaar, nieuwe uitgave van Constandses boek over het Atheïsme

Dik Kruithof, secretaris DVG

Zaterdag 17 november in vergadercentrum De Domstad in Utrecht. Na een hartelijk welkom aan de volle zaal gaf Stanley Bakker, voorzitter van De Vrije Gedachte, het woord aan Marije van Beek. Marije is journalist van Trouw en schrijft veel over de Islam. Haar verhaal ging over haar eigen ervaringen als opgroeiende tiener in een gereformeerd gezin, uitmondend in haar latere geloofsverlies. Ze overtuigde mij als geboren vertelster door de persoonlijke verhalen zoals bijvoorbeeld dat ze als tiener met een broek aan op een avondje uit herkend was door een agent die het haar moeder wel zou doorgeven dat ze geen rok droeg en dus geheel in strijd met de gewoonten gekleed was. Haar moeder had een ontzettende hekel aan verklikkers dus ze heeft er nooit meer wat van gehoord. Ze trok ook mooie parallellen tussen het orthodox gereformeerd opgroeien en het orthodox islamitisch opgroeien. En vertelde over haar contacten met afvalligen in het hedendaagse Saoedie Arabie: het internet doet daar met de islam wat de boekdrukkunst met het christendom deed. Mooie verhalen.

Na een uitgebreide vragenronde die uitliep in een discussie over de seculiere maatschappij en een gezellige pauze hield Leon Korteweg namens het bestuur de Laudatio voor de Vrijdenker van het Jaar Boris van der Ham. Hij deed dat zo goed dat Boris de tekst graag wilde ontvangen.

Boris was erg blij met het door Saskia Spigt gemaakte beeldje: "iets wat ik mag houden!". Zijn aanvaardings-speech had als uitgangspunt "Vrijheid Vraagt Vereniging" en legde de nadruk op de noodzaak van vereniging om vrijheden vorm te geven. Zo heeft het Humanisme een grote rol gespeeld om buitenkerkelijken te integreren en te accepteren in de maatschappij: voorbeelden te over zoals de humanistische verzorgers in het leger, wetswijzigingen betreffende onderwijs in de evolutietheorie, vrijheid van seksuele geaardheid voor onderwijsgeevenden. Allemaal zaken die nu in de wet geregeld zijn. Want de Grondwet mag dan zo mooi zijn en veel lijken te garanderen, die geldt niet als wet. Boris riep De Vrije Gedachte op om zich vaker uit te spreken over Moraal zonder geloof.

De vragenronde eindigde met de intrigerende vraag of de liberale humanistische instituties niet te tolerant zijn geweest (met als gevolg de opkomst van rechts populisme). Voor de beantwoording was geen tijd meer.

De middag werd afgesloten door Kelderuitgever Jaap van der Laan en Bert Gasenbeek die de verschijning bekend maakten van een nieuwe herdruk van Anton Constandses "Beginselen van het Atheïsme".

En daarna was het nog gezellig in De Domstad.

Boris van der Ham (midden) luistert naar de lofrede op hemzelf die uitgesproken wordt door bestuurslid Leon Korteweg (zie pag. 31).

Laudatio op Boris van der Ham, Vrijdenker van het Jaar 2018

Leon Korteweg, bestuurslid DVG

Beste vrijdenkers, waarom Boris van der Ham? Ik zal beginnen met een kleine anekdote. Als beginnend geschiedenisstudent ging ik naar een toespraak van 30 minuten die Boris over politiek zou geven aan de Universiteit van Nijmegen. Ik had al eens goede voorstellen over hem gelezen in de krant over de scheiding van kerk en staat en het terugdringen van religieuze privileges, en het leek me wel leuk om hem in het echt te zien. Maar Boris zat vast in de file en kwam 25 minuten te laat. Toch deed hij zijn best om er in de resterende 5 minuten een goed verhaal van te maken en toen moest hij alweer weg. De organisatoren bedankten hem met een taart, waarop hij reageerde met: 'Oh, die heb ik eigenlijk helemaal niet verdiend!' Volgens mij is dat wel kenmerkend voor Boris: grote inzet en enthousiasme, maar wel bescheiden en realistisch.

Zijn naam ging bij ons al jaren rond, maar inmiddels zijn wij tot de conclusie gekomen dat hij het verdiend heeft om Vrijdenker van het Jaar te zijn.

Voordat ik verderga, is het goed om een nuance te geven. Als activist ben je onderdeel van een beweging en dan werk je meestal samen met anderen in organisaties, voor bepaalde projecten en acties. Ook Boris werkt met anderen samen om bepaalde doelen te bereiken. De prestaties die ik zal noemen zijn dan ook vaak niet geheel en alleen op het conto van Boris te schrijven. Maar ik denk dat bij de voorbeelden die ik zal noemen, Boris een cruciale rol heeft gespeeld om bepaalde acties tot een succes te maken of een bepaald onderwerp op de agenda te zetten.

Boris groeide op in een vrijzinnig protestantse omgeving, maar heeft er zelf niet zo veel moeite mee gehad om zich aan religie te onttrekken.

Boris werd in 2002 verkozen tot Tweede Kamerlid. In die functie heeft hij zich veel ingezet voor het afschaffen van religieuze privileges, het terugdringen van religieuze invloeden in de politiek, het verruimen van de vrijheid van meningsuiting ten opzichte van religies en het staatshoofd, een grotere inspraak van de burger in politieke besluitvorming (het referendum), betere acceptatie van de LHBT-gemeenschap middels wetgeving en het onderwijs en nog een hele reeks andere typische strijdpunten van de vrijdenkersbeweging.

Als Kamerlid schreef Boris de wetten voor afschaffing van het verbod op smadelijke godslastering, voor versoepeling van de winkeltijdenwet op zondag en de wet die de 'enkele-feit'-constructie afschafte waarmee strengreligieuze scholen onder andere homoseksuele leraren konden ont-

Deze laudatio (lofrede) op Boris van der Ham werd uitgesproken door bestuurslid Leon Korteweg ter gelegenheid van de uitroeping van de heer Van der Ham tot Vrijdenker van het jaar 2018 tijdens de Anton Constandse Lezing-middag van De Vrije Gedachte op 17 november 2018 te Utrecht.

slaan. Het kan niet zo zijn dat gekwalificeerde mensen om hun seksuele geaardheid uit hun functie worden gezet omdat een religieuze opvatting van een school dat verworpt. Dit is een belangrijke overwinning op geïnstitutionaliseerde religieuze intolerantie.

Op www.vrijelezing.nl houdt Boris sinds 2010 bovendien regelmatig vlogs over humanisme en vrijzinnigheid. Daarmee heeft hij veel van de onderwerpen waar vrijdenkers zich voor inzetten toegankelijker gemaakt, vooral voor jongere generaties. Zo legde hij bijvoorbeeld uit hoe Nederland een verbod op smalende godslastering heeft gekregen en waarom het weer zou moeten worden afgeschaft om te voorkomen dat er te veel religieuze beperkingen komen op mogen zeggen wat je denkt.

Bij zijn afscheid van de Tweede Kamer in 2012 schonk Boris zijn collega's *Het politiek theologisch tractaat* van de vrijdenker Spinoza. Volgens veel historici is de publicatie van dit boek in 1677 het begin van de Verlichting geweest waarin het vrijdenken heeft kunnen ontstaan en ook één van de eerste werken waarin het bestaan van God systematisch in twijfel wordt getrokken en wordt gereedeneerd hoe we de maatschappij moeten inrichten zonder God. Het is dan ook goed dat de politiek, die belangrijkste beslissingen neemt voor in wat voor samenleving wij leven, eraan herinnerd wordt hoe ongelofelijk veel vooruitgang de mensheid sindsdien heeft geboekt in het weerleggen van allerlei schadelijke religieuze en bijgelovige ideeën en praktijken en het marginaliseren van ongefundeerde intolerantie.

Sinds 2012 is Boris onder meer voorzitter van het Humanistisch Verbond. In die hoedanigheid kwam onze vrijdenkersvereniging daarom vaak met hem in contact. De Vrije Gedachte en het Humanistisch Verbond zijn misschien goed te duiden als concullega's: concurrenten en collega's. Ze delen in verregerende mate hetzelfde humanistische vrijdenkersgedachtegoed en hebben vaak dezelfde doelstellingen, maar hun focus en methodes zijn soms anders. In de jaren 1950 is daarom wel eens geopperd om DVG en

Leon Korteweg spreekt de lofrede op Boris van der Ham uit.

het HV te fuseren, maar men concludeerde dat men liever zou samenwerken dan helemaal samengaan.

Een vaak gebruikte beschrijving is dat De Vrije Gedachte primair geïnteresseerd is het bestrijden van religie en andere vormen van irrationeel denken en daarmee een voorhoede van de secularisering wil zijn, terwijl het Humanistisch Verbond zich vooral bezighoudt met ongelovigen een gelijkwaardige plek in de samenleving te geven en daarmee een veilige haven wil bieden voor niet-religieuzen en afvalligen. Hoewel verenigbare doelstellingen, kan het militant-kritische karakter van de een soms schuren met het meer verzoenend-solidaire karakter van de ander. De eerste jaren ging de samenwerking ook niet altijd van een leien dakje. Boris had besloten om zich te richten op bijdragen aan het *Freedom of Thought Report*, dat in 2012 voor het eerst uitkwam.

Maar gaandeweg hebben wij meer bewondering gekregen voor het werk dat Boris van der Ham heeft verricht. De afschaffing van het verbod op godslastering in 2014, dat hij als Kamerlid in gang had gezet, is een mijlpaal van de vrijdenkersbeweging in Nederland. De theocratische roep om dit sinds het Ezelsproces tegen Gerard Reve opgeborgene wetsartikel weer van stal te halen na de moord op Theo van Gogh, en daarmee in feite religieus geweld te belonen, is hiermee effectief geblokkeerd. En dat is niet alleen belangrijk voor Nederland, maar zendt een belangrijk signaal uit naar de hele wereld. We hoeven maar te kijken naar landen zoals Pakistan, waar strenge blasfemiewetten, ondersteund door moslimfundamentalistische groeperingen die geweld niet schuwen de hele samenleving gijzelen en iedereen zomaar met een dreigende doodstraf kan worden beschuldigd van het kwetsten van gelovige gevoelens. De onlangs vrijgesproken vrouw Asia Bibi, die 9 jaar onterecht

gevangen heeft gezeten, en iedereen die voor haar opkwam, lopen levensgevaar. Het is niet voor niets dat haar advocaat onlangs naar Nederland vluchtte, weer een teken van hoe mensen zoals Boris zich hebben ingezet om van ons land een vrijdenkershaven te maken.

Waarin Boris zich vooral voorbeeldig heeft getoond is zijn belangenbehartiging van een grote diverse groep mensen, in Nederland en in de rest wereld, die we kennen als "ex-moslims". Die term dekt niet altijd de lading, sommige mensen zijn bijvoorbeeld nooit moslim geweest maar wel opgegroeid in een islamitische omgeving. Sommigen geloven nog wel in een soort deïsme, maar niet meer in Allah, in de islamitische god. Wat ze echter gemeen hebben is dat ze op een bepaalde manier afstand hebben gedaan van de islam en dat was voor de meesten van hen erg moeilijk. Veel lastiger dan het voor de gemiddelde christen is om de kerk te verlaten, wat men tegenwoordig heel acceptabel vindt. Veel ex-moslims kunnen zelfs nog niet *praktisch* de islam verlaten; ze zitten nog in de spreekwoordelijke 'kast'. Als hun familie, vrienden en kennissen erachter zouden komen dat ze geen moslim meer zijn, dan kunnen ze allerlei problemen krijgen: intimidatie, onterving, buitensluiting en zelfs geweld. De consensus onder de grote islamitische rechtsscholen is immers nog steeds dat geloofsafval met de dood bestraft moet worden en de publieke opinie daarover verschuift helaas traag. Daarom moeten velen nog doen alsof ze moslim zijn. Sommige ongelovige vrouwen en meisjes zijn zelfs te bang om hun hoofddoek af te doen uit angst dat hun omgeving hun afvalligheid ontdekt. De enige vrijheid die ze allemaal al wel hebben verworven, is om vrij te denken. Vandaar dat veel van deze voormalige moslims zich liever 'vrijdenkers' noemen.

Boris heeft zich actief ingezet om ook deze ongelovigen een plek in de samenleving te geven. Dat was onder meer te zien in de documentaire *Onder Ongelovigen* van Dorothee Forma, waarin hij de hoofdrol speelde. Boris zocht contact met vrijdenkers uit islamitische kringen in Turkije, in Glasgow en bij de Secular Conference in Londen, marcheerde met een optocht humanisten en vrijdenkers door Den Haag om het Freedom of Thought Report aan te bieden aan verschillende ambassades van landen waar de vrijheid van gedachte bijzonder onder druk staat en het lukte hem soms om met een ambassadeur te spreken. Tot slot kreeg hij bij de Mensenrechtenraad van de VN in Genève de kans om te benadrukken dat religie niet langer gebruikt mag worden als excuus om de rechten en vrijheden van mensen te schenden.

Het opmerkelijke van de film *Onder Ongelovigen* was echter dat er geen Nederlandse ex-moslims in voor kwamen. Die waren moeilijk te vinden, mede omdat velen nog niet uit de kast waren gekomen voor hun ongelof. Daar moest verandering in komen. Boris hielp bij de oprichting van het platform Nieuwe Vrijdenkers, een plek waar islamverlaters terecht konden voor steun, advies en het vinden van lotgenoten. Zowel ex-moslims die in

Nederland geboren waren of hier op jonge leeftijd naartoe waren gekomen, of atheïsten die uit het Midden-Oosten, Noord-Afrika of Zuid-Azië naar Nederland waren gevlucht voor moslimfundamentalistische agressie, maar hier in ons land in AZC's terechtwamen waar moslims opnieuw de dienst uitmaakten en hun vrijheden bedreigden. Dit leidde uiteindelijk tot het maken van de tweede documentaire *Ongelovig: Vrijdenkers op de vlucht* (2016), ook van Dorothee Forma, waarin verschillende ex-moslims in Nederlandse vluchtelingenkampen hun vaak schokkende verhaal deden aan Boris, die luisterde naar deze vrijdenkers in een vrij land, maar in onvrije situaties. Met het Humanistisch Verbond kaartte Boris deze zaak aan bij de landelijke politiek en verschillende gevluchte vrijdenkers kregen de gelegenheid om Tweede Kamerleden over hun precaire situatie te vertellen. Daarmee is het belang van de rechten van vrijdenkers ook in Den Haag en bij de kijkers thuis nu duidelijker geworden. Het onderwerp staat op de agenda.

Ondertussen heeft Boris zich weer ingezet voor elk jaarlijks *Freedom of Thought Report* en is dit jaar zelfs bestuurslid geworden van de International Humanist and Ethical Union (IHEU), de grootste wereldwijde koepel voor niet-religieuze organisaties en een cruciale verdediger van de rechten van alle ongelovigen op onze planeet.

Tot slot heeft Boris samen met de Marokkaans-Nederlandse ex-moslim Rachid Benhammou het boek *Nieuwe Vrijdenkers: Twaalf voormalige moslims vertellen hun verhaal* geschreven, dat dit voorjaar uitkwam. Ook dit gaf deze nieuwe generatie vrijdenkers van islamitische achtergronden een gezicht en de gelegenheid om de rest van de samenleving te vertellen dat zij bestaan en hoe zij tot ongelof zijn gekomen.

Het gebruik van de term 'vrijdenker' voor dit boek, in de eerdere documentaires, voor het platform van afvallige moslims en in het activisme van Boris van der Ham in het algemeen is een grote verdienste voor de vrijdenkersbeweging. De principes die onze vrijdenkersvereniging huldigt en uitdraagt worden veel breder in de samenleving gedragen dan alleen door onze leden en sympathisanten, ook al zijn wij de oudste en bijna de enige organisatie in Nederland die zich nog expliciet vrijdenkend noemt. Boris en verschillende mensen die met hem samenwerken hebben dit woord, dat voor ons zo belangrijk is om samen te vatten wie wij zijn, hoe wij denken en wat wij willen, de afgelopen jaren een prominenter plek gegeven in het publieke debat, duidelijk aangegeven waarom vrijdenken zo ontzettend belangrijk is voor het welzijn van de samenleving en zich ook actief ingezet om de rechten van vrijdenkers in Nederland en de rest van de wereld te verbeteren. Daarom vindt de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte dat Boris van der Ham het zeker verdiend heeft om Vrijdenker van het Jaar 2018 te zijn!

Dankwoord van Boris van der Ham bij zijn benoeming tot Vrijdenker van het Jaar 2018

naverteld door

René van Elst

Boris van der Ham dankt voor de lofrede van Leon Korteweg (zie pag. 31) en geeft te kennen dat hij zijn benoeming als een enorme eer beschouwt. Hij is ook in zijn nopjes met de overhandigde 'Libre Pensée'-plastic, temeer daar die niet na een jaar weer ingeleverd hoeft te worden.

Verwijzend naar de lofrede wijst Van der Ham er op, dat aan de dingen die hij heeft gedaan in veel gevallen allerlei andere mensen hebben meegewerkt, zowel in de politiek als in het Humanistisch Verbond (HV). Mede daarom zegt hij met nadruk: **vrijheid vraagt vereniging**. Wie zich net aan een dogmatisch religieus of politiek verband heeft ontworsteld, heeft niet zo'n behoefte aan weer een clubje om daarmee voor vrijheid op te komen. Dus er zit iets paradoxaals in, maar alleen in schijn. De vrijdenkers komen al heel lang voor de vrijheid op en het HV sinds 1947. Dat er in '47 zo iets kwam, was hard nodig om de buitenkerkelijken te emanciperen. Niet-godsdienstigen ondervonden discriminatie, terwijl we toch al een seculiere samenleving hadden waarin katholieken en joden geen tweederangs burgers meer waren en terwijl een seculiere staat in principe de beste garantie is voor vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing. Het HV heeft bevorderd dat het onderwerp op de agenda kwam en dat er ook dingen veranderden. Zo is in 1982/3 de gelijke behandeling van levensbeschouwing in de Grondwet gekomen. Zonder verenigingen die zich daarvoor hard hebben gemaakt, had dat niet gekund.

Met een wettelijke regeling is echter niet alles direct koek en ei in de samenleving. Qua wetgeving is Nederland een van de meest vrije landen ter wereld, maar evengoed is er soms enorme sociale druk. Uitkomen voor geloofsverlies is heel moeilijk als je dan je gezin en familie verliest. Dat speelt in islamitische en orthodox-christelijke kringen en ook bij bijvoorbeeld de Jehovah's Getuigen. Het boek 'Nieuwe Vrijdenkers' (zie ook pag. 5) houdt zich met die problematiek in de islamitische kring bezig. Het is er niet op gericht om moslims van hun geloof af te brengen; de bedoeling ervan is te bevorderen dat mensen met elkaar in contact en in gesprek blijven. Een niet-gelovige kan ook best meedoen aan op religie gebaseerde activiteiten, zoals het kerstfeest of suikerfeest; dat lijkt inconsequent maar het recht om inconsequent te zijn in de ogen van anderen is een groot goed. Religieuze vrijheid moet ook binnen de eigen kring bestaan, het is heel essentieel dat men niet meteen verketterd wordt voor een afwijkende mening op een bepaald punt. Het is goed om te zien dat mensen geloof en homoseksualiteit kunnen combineren of islamitisch geloof met verlichte ideeën over vrouwenemancipatie. Dat is de vrijheid, als individueel recht, waar onze verenigingen voor vechten.

Hoe ben ik Vrijdenker van het Jaar geworden? Het heeft te maken met de in de lofrede genoemde dingen die ik heb gedaan, aldus Van der Ham, waar ik zelf best wel trots op ben en waar ook een bepaalde lijn in zit. Maar hoe is dat activisme ontstaan? Niet vanuit een soort woede richting religie. Ik heb vroeger wel een tijdje kinderlijk in een sympathieke God en de heiligheid van de Bijbel geloofd. De film *Jesus Christ Superstar* gaf me de belangrijkste zet richting ongelooft.

Het drong tot me door dat het bij Jezus om een gewone, maar charismatische, man ging, waar later allerlei verhalen omheen zijn bedacht. Ik stapte pijnloos uit het geloof, zonder negatieve gevoelens jegens het geloof en mijn orthodoxe familie. Daar komt het activisme dus niet

vandaan. Dat ontstond doordat ik als niet-gelovige in het publieke debat werd uitgemaakt voor immoreel – dat roept iets in je wakker. En dat wordt sterker als je dan ook meer kennis neemt van de wereld om je heen, waarin mensen als jij als immoreel en zelfs als bedreiging worden gezien. Je kunt onverschillig blijven, maar je kunt het ook voor anderen opnemen, vanuit het besef dat het comfort waarin je bent opgegroeid niet vanzelfsprekend is. Dat heeft ook geleid tot mijn inzet voor zelfbeschikkingsrecht. Ik wil echter onvrijen niet alleen bevrijden van hun kluisters, maar ook een perspectief bieden. De poging van het HV om mensen een positieve identiteit te geven vind ik heel mooi. En zo kom ik weer bij 'vrijheid vraagt vereniging'. Vrijheid vraagt ordening. De 'nieuwe vrijdenkers' uit het boek zijn op zoek naar een nieuwe identiteit, zij zoeken bijvoorbeeld inspiratie vanuit de pre-islamitische beschaving. Mensen hebben een drang tot ordening en als ze met zo'n vraag komen, moeten wij niet wegduiken. We moeten omschrijven wat 'moraal zonder geloof'¹ betekent en waardoor we ons laten inspireren. Ik heb me laten inspireren door de boeken van Joep Dohmen². Het is niet bevredigend om steeds te zeggen 'Dat moet je zelf weten.' Als atheïstisch-humanistische verenigingen winnen we aan kracht als we een voorzet doen van 'zo kijken wij ertegen aan', met dan wel de noot 'u mag er heel anders over denken.' We willen

mensen vrijmaken om op hun eigen inconsequente manier hun leven in te vullen en we bieden ingrediënten daarvoor aan. Ik vat het zo op dat met deze benoeming tot Vrijdenker van het Jaar dat bevrijdingsstreven wordt geëerd.

¹ Een van de leuzen op de banner van De Vrije Gedachte, die in de zaal stond opgesteld (zie de coverfoto).

² Longinus Josef Maria Clemens (Joep) Dohmen (Tilburg, 17 december 1949) is emeritus hoogleraar wijsgerige en praktijkgerichte ethiek aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. Dohmen is vooral bekend vanwege zijn publicaties over Nietzsche en over levenskunst (Wikipedia).

Anton Constandse Lezing 2018

De lezing van Marije van Beek - in een enigszins verkorte versie van haar eigen hand - vindt u op de volgende pagina. De toespraken van Leon Korteweg, Boris van der Ham en Bert Gasenbeek kunt u (terug) zien en -horen op ons YouTube-kanaal: <https://www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw>

Hieronder enkele impressies van de middag (foto's van René van Elst).

De Redactie

Blij met zijn beeldje: Boris van der Ham (l.), Naast hem Stanley Bakker

Uitgever Jaap van der Laan (l.) draagt een gedicht voor, naast hem Bert Gasenbeek

Voorzitter Stanley Bakker en redacteur en oud-voorzitter Anton van Hooff

Marije van Beek beantwoordt vragen

Stanley Bakker, Marije van Beek, Boris van der Ham en penningmeester/vice-voorzitter Jacques Honkoop

Redacteur Thomas Spickmann en oud-redacteur Paul Hopster

Een vreemdeling op aarde

Anton Constandse Lezing 2018

Marije van Beek

Ik had er al jaren om gezeurd. Zolang mijn herinnering teruggaat eigenlijk, naar de wereld die uit louter dorpen bestond, en omspoeld werd door breed *waeter*. Het eiland Goeree-Overflakkee. Maar de regel bleef gehandhaafd: geen broeken aan, behalve als je gaat boompje klimmen/rolschaatsen/schoolgymmen.

Mijn ouders geloofden namelijk dat een rok het enige door God geoorloofde meisjeskledingstuk was. Immers, zo staat het geschreven, in Zijn Onfeilbaar Woord. Om precies te zijn in het boek Deuteronomium, hoofdstuk 22, vers 5. ‘Het kleed eens mans zal niet zijn aan een vrouw, en een man zal geen vrouwenkleed aantrekken; want al wie zulks doet, is den HEERE, uw God, een gruwel.’

Het moet ergens halverwege de vorige eeuw zijn geweest, toen steeds meer vrouwen broeken gingen dragen, dat de bevindelijk-gereformeerden besloten niet mee te doen aan die ontwikkeling. De broek zou hier een mannenkledingstuk blijven. Voor mij was dit een nogal raadselachtig gegeven – om me heen zag ik namelijk iets anders. Buurmeisjes droegen amper rokjes. Het waren de jaren negentig, modehistorici zullen dit tijdperk gaan beschrijven aan de hand van de alomtegenwoordige tuinbroek.

Volgens mijn moeder was ik een moeilijk kind. Dat had ermee te maken dat de waarom-fase niet overging. Van een vraag als ‘Waarom is de lucht blauw?’ werd het een paar jaar later, met de kinderbijbel in de hand: ‘Maar waarom dragen Jezus en de discipelen op de plaatjes dan jurken?’ Zoals mijn moeder zei, een moeilijk kind.

Om toch onder de regel uit te komen hanteerde ik als tiener de Chinese druppelmethode. Na lang zeuren kreeg ik kleedgeld, en kon mijn enige broek, een

afdragertje van mijn broer met modderige knieën worden vervangen voor een toonbaar exemplaar. Na langer zeuren was een broek toegestaan bij mijn bijbaantje als krantenbezorger. Na nog weer langer zeuren hoefde ik ‘s avonds na het kranten doen geen rokje meer aan te trekken. En kon ik vrijdagavond, koopavond, met mijn vriendinnen mee naar De Dijk, zoals het winkelcentrum in het dorp heette. In een broek. Nu zag ik er tenminste één avond per week normaal uit.

Toentertijd vond ik een jongen leuk met zwart stekeltjeshaar en een oorbel. Zoals dat ging, stapte een van mijn vriendinnen op het plein op hem af, om te vragen of hij mij ook leuk vond. Dit is wat hij zei: ‘Ik vind het wel een knap meisje maar ze draagt altijd rokjes.’ De subtekst: ze is een refomeisje. Bij ons op school waren rokjes niet verplicht, in tegenstelling tot op de meer dan 200 reformatorische scholen in Nederland, waar broeken voor meisjes verboden zijn.

Mijn ouders hadden hun zin. De voornaamste reden voor hun regel was erin gelegen dat iedereen moest kunnen zien dat ik geen ‘meisje van de wereld’ was. Het ideaal was namelijk een ‘vreemdeling op aarde’ te zijn.

Aan deze episode uit mijn persoonlijke geschiedenis moest ik denken toen ik las over het onderzoek waarop antropoloog Daan Beekers in 2015 promoveerde aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. ‘Kwetsbare vroomheid: het geloofsstreven van jonge moslims en christenen in Nederland’, luidt de titel. Hij deed veldwerk onder vrome soennitische moslims en vrome protestantse christenen tussen de 18 en 28 jaar. Hij interviewde 48 jongeren.

Beekers conclusie? De jonge moslim in Nederland is

net een jonge christen. Zo vinden bijvoorbeeld beide groepen van zichzelf dat ze meer zouden moeten bidden. En beide groepen luisteren naar popmuziek, maar voelen zich daar ook schuldig over. Al hadden de christelijke jongeren daar iets minder last van.

Ik schrijf nu drie jaar voor Trouw over de islam en spreek dus op dagelijkse basis met moslims. Uit mijn christelijke verleden herken ik veel in de gesprekken met hen – net als in Beekers' bevindingen. En voor deze gelegenheid, de Anton Constandse Lezing, trek ik de stelling iets verder. Mij is gevraagd om iets te zeggen over de verschillen en overeenkomsten tussen ex-moslims en ex-refo's. Die twee groepen lijken net zo goed op elkaar.

Mijn rokjesgeschiedenis is nog het meest pregnant, als het gaat om overeenkomsten. Waarom? Net als een hoofddoek openbaarde dat rokje meteen mijn religieuze gezindheid. Een eer die de vrouw toekomt, kennelijk. En aan deze regel viel lastig te ontsnappen. Al was het maar omdat de gemeenschap een veel-ogig wezen is.

Bij een stiekem bezoek aan de discotheek, mijn vriendinnen en ik kwamen net naar buiten, om naar huis te gaan, troffen we op de stoep een groepje politieagenten. Een van de agenten maakte zich los van het donkerblauwe geheel, en stapte op ons af. Er was iets met mij, blijkbaar. Ik moest blijven staan. "Wacht, ben jij er niet één van Van Beek?". Ik herkende hem ook – een agent uit de kerk. Het kwam er op neer dat ik hier sowieso al niet hoorde te zijn, en dat het ook nog eens de dag des Heeren was – het was na twaalfen op een zaterdagavond. "Je moeder wordt hierover ingelicht", hoorde ik hem nog zeggen, terwijl mijn vriendinnen me wegtrrokken.

Dit liep goed af, ik heb er nooit meer iets van gehoord, vast niet omdat hij niet had gebeld, maar eerder omdat mijn moeder klikspanen niet kon uitstaan.

Toen jarenlang zeuren geen zin bleek te hebben gehad, stelde ik mijn methode bij: ik moest het gewoon doen.

Ik verscheen in een broek aan de ontbijttafel. Het zou de dag worden dat mijn ouders het opgaven. Ze waren moegestreden. Het is zoals de Tunesische agnoste en feministe Amina Sboui het tegen me zei, toen ik haar vorig jaar interviewde: "Om een onafhankelijke vrouw te worden, moet je als eerste oorlog tegen je ouders voeren. Win je niet eerst die strijd binnenshuis, dan kun je de oorlog buiten de deur niet aan."

Nu alweer vijf jaar geleden ging de foto viral waarop ze te zien was met ontblote borsten, haar buik beschilderd met een tekst. 'Fuck your morals', stond er aanvankelijk. Via Femen, de van oorsprong Oekraïense feministische actiegroep, die bekend is om hun topless protesten, kwam ze op het idee om deze boodschap de wereld in te slingeren.

Haar telefoon stond vervolgens roodgloeiend:

'zondig, zondig', klom het uit de mond van familie en vrienden. Onbekenden richtten zich tot haar via Facebook. Een van die berichten luidde: 'Je brengt je familie tot schande. Je lichaam is niet van jou'.

Daarop besloot ze, een week of twee later, dat er een tweede foto nodig was, met een

nieuwe tekst. Speciaal voor fundamentalistische moslims, in het Arabisch. 'Mijn lichaam is van mij. Het is niet de eer van iemand anders.' Ik zou het niet beter kunnen zeggen.

Amina Sboui is niet de enige ex-moslim in wie ik dingen herken. Al is de situatie van ex-moslims penibeler. In het buitenland natuurlijk, maar ook in Nederland. In 2007 schreef sociaal geograaf Hegener in een themanummer van Justitiële verkenningen, 'Religie en grondrechten', een orgaan van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie over het taboe op afvalligheid onder moslims. Hierin concludeert hij dat godsdienstvrijheid in Nederland vooral 'verticaal' werkt, en niet 'horizontaal'. Op papier, dus van de wet, mag iedereen zelf zijn godsdienst kiezen, maar van medeburgers mag dat in de praktijk niet. Dat geldt vooral wie in de islamitische traditie wordt geboren.

Een van de eerste ex-moslims die ik ontmoette, was Rana. Het begon met een fotootje. Er was niet veel meer op te zien dan een hand met een briefje, en het epicentrum van de heilige stad Mekka, de Kaäba. Een blok steen, omhuld met een zwart doek, en drommen mensen die daar eindeloos omheen cirkelen, gehuld in witte gewaden. Devoter krijg je het niet.

Maar op dat briefje stond de naam van een blog: 'Atheist Republic'. Ik besloot uit te zoeken van wie die hand was. Toen dat lukte, vertelde ze me in lange Skypegesprekken hoe ze vast zat, bij haar ouders in Saudi-Arabië, het land waar de doodstraf staat op afvalligheid, en dat haar broer al zo zijn vermoedens had dat ze haar geloof had verloren.

De dag dat ze die foto nam was een dag als zovele, vertelde ze. Haar ouders waren zo vroom dat ze met grote regelmaat naar Mekka gingen. Ze had zich doodverveeld – dus besloot ze die levensgevaarlijke foto te nemen, tussen de duizenden, duizenden gelovigen, in het land dat atheïsme officieel tot 'terrorisme' heeft verklaard.

Rana is niet de enige die via internet haar geloof verloor. Voor een grote productie in de krant ging ik op zoek naar gelijksoortige verhalen. Wat bleek: Saudiërs waren de meest fervente smartphonegebruikers, en voerden de lijst aan met het hoogste Youtubegebruik. Via internet komen jongeren in Saudi-Arabië makkelijker dan ooit denkbeelden tegen die hun geloof en het gezag van de gevestigde orde ondermijnen. En dankzij internet kunnen ze makkelijker proberen weg te komen. Via blogs en forums voor ex-moslims is er een netwerk dat hen opvangt. Die vertrouwenspersonen hebben er hun handen vol mee.

De voorzitter van de vereniging voor ex-moslims in het Verenigd Koninkrijk, Maryam Namazie, zei het zo: 'Het internet doet nu met de islam wat de boekdrukkers met het christendom deed.' Zo belandde ik al snel in een Skypegesprek met Aïsja. Dat is niet haar echte naam trouwens, want ze moest vanwege haar veiligheid anoniem blijven.

In de woonkamer drong het geluid van slippende autobanden door. "Joyriders", zei ze, "Sukkels uit de buurt." Het was vroeg in de ochtend, kwart over acht in Riyad, Saudi-Arabië, zij zat op de bank in haar ouderlijk huis. Aïsja's leven speelde zich eerst en vooral online af, bij gebrek aan mogelijkheden in de werkelijkheid van een land dat 'Gods wetten' strikt toepast. Onder een schuilnaam chat ze met vrienden

en deelt ze plaatjes en filmpjes. Met name van zonnende meisjes. Over een haperende verbinding vertelt de 29-jarige Aïsja over zichzelf. Dat ze geen moslim is, dat ze op vrouwen valt. "Ergens in 2012 begon ik op internet naar kennis te zoeken", vertelt ze. "Dat was het jaar dat ik alles door kreeg."

Rana woont nu in Europa – ze is gevlucht, met een bootje gekomen. Ze stuurde me filmpjes van haar eerste uren op 'vrije' bodem. Nikab af, hoofddoek af, haar los. Dansend in een jurkje over straat. 'Aïsja' zit nog in het huis van haar ouders. De laatste keer dat ik haar sprak was ze nog best opgewekt. Dat was vanwege het einde van de ramadan – hoefde ze niet meer moeilijk te doen om eten naar haar kamer te smokkelen. Een van de jongens die ik sprak vult zijn dagen nu door stiekem wijn te maken.

Ook in Nederland zoeken ex-moslims elkaar online op, bijvoorbeeld in afgesloten Facebookgroepen. Thuis kunnen ze niet over hun ongeloof praten, hier vinden ze herkenning. Er wordt bijvoorbeeld gelachen om elkaars eerste 'haram activiteiten'. Voor de een was het een xtc-pilletje, voor de ander breezers drinken tijdens de ramadan, weer een ander at stiekem hamka's chips, wat niet halal zou zijn geweest, vanwege de varkensvleessmaak.

Die invloed van internet is óók iets wat ik herken. Van het forum Postrok, een afsplitsing van Refoweb, de website die als vraagbaak dient voor refo's. Een groep jongeren lag voortdurend in de clinch met het Refowebbeheer - dan zeiden ze iets over blowen, en kreeg iemand een ban. Op een dag begonnen ze voor zichzelf. Met Postrok. De naam is inderdaad een verwijzing naar het leven na de verplichte rok. Het was er een heerlijke verzameling van eigenzinnige, kunstminnende refojongeren. Hier ging de wereld open. Literatuur, muziek, film, zoveel wat ik niet kende. Een ex-refo-forum was Postrok niet, want daar ging het niet om, en veel van de leden zijn nog gewoon gelovig, zij het niet meer bevindelijk-gereformeerd. Maar een aantal van hen geloofden niet meer. Zij werden mijn beste vrienden. En zo geschiedde - niet heel veel later stopte ik zelf ook met geloven.

Er zijn natuurlijk ook genoeg verschillen tussen ex-moslims en ex-refo's. Om te beginnen is er, in tegenstelling tot in Saudi-Arabië, in landen met een christelijke traditie al een hele tijd geleden afscheid genomen van de brandstapel en het schavot. En uit mijn vriendschare van afvallige zwaargereformeerden ken ik nare verhalen, van afwijzing, verwijdering

en onbegrip met de familie, maar geen verhalen die de kant van geweld opgaan. Islamoloog Joas Wage-makers wees er in dit verband al eens op dat je, als het om de SGP gaat, niet kunt spreken van ‘de poldertaliban’.

Maar er zijn wel degelijk klappen opgevangen door afvallige refo's. Ook wat er in de Heilige Schrift te lezen was over vaders die ‘de roede niet moeten sparen’ werd doorgaans trouw opgevolgd. In het rapport ‘De mantel der liefde’ van onderzoeksbureau Movisie werd zes jaar geleden vastgesteld dat ook in orthodox-protestantse gemeenschappen sprake was van ‘schadelijke traditionele praktijken’. Een term die bekend is uit migrantengemeenschappen, en die erop neer komt dat jongeren – vooral meisjes - meer te vrezen hebben van huiselijk geweld. Vanwege een ongelovig vriendje. Of al vanwege een vriendje die naar een andere kerk gaat.

Ik krijg vaak de vraag: hoe reageerde je familie op je afvalligheid? Maar het waren eerder de kleine dingen waarin ik als gelovige mijn eigen weg wilde volgen, die op de grootste weerstand stuitten. De vrijheid om een broek aan te mogen. Om uit te mogen. Om na twaalfen thuis te mogen komen. Tegen de tijd dat ik bij ongelof uitkwam, was er murw.

Terug naar Beekers en zijn onderzoek. De verschillen tussen moslims en christenen worden overbelicht, zegt hij, terwijl de overeenkomsten juist onderbelicht blijven. Moslims worden meer dan christenen als ‘vreemd’ afgeschilderd, zegt Beekers. Een ander onderzoek naar strenggelovige jonge moslims, van onderwijskundige Elsbeth Visser, belicht de andere kant van de medaille. De jongeren met wie Visser

sprak bleken Nederland te zien als land van ongelovigen. Met precies die wij-zij-cultuur ben ik ook opgevoed. ‘De wereld’, waarmee men met name op de seculiere maatschappij doelde, is ‘verdorven’, klonk het altijd.

Omgekeerd klinkt tegenwoordig in de politiek ook die wij-zij-tegenstelling door: van de ‘normale, seculiere Nederlander’ tegenover de ‘religieuze ander’. Terwijl Nederland helemaal niet zo'n seculier land is. Ik vind die betiteling voor mijn vaderland lastig te rijmen met mijn ervaringen. In dit land heb ik me tegenover een agent moeten verantwoorden over discobezoek. Ik kreeg er over ‘het darwinisme’ te horen bij het vak godsdienst. Niet bij aardrijkskunde, niet bij natuurkunde, niet bij biologie. Het stond in ons godsdienstlesboek, dat vooral over het christendom ging, als een paragraaf in het hoofdstuk met de anomalieën. De ‘overige religies’, ofwel dwaalleren, waaronder de islam.

Dit is ook het verhaal van ex-moslims dat ik nog niet heb kunnen beschrijven in de krant. Sommige ex-moslims willen niet geïnterviewd worden, uit vrees dat hun verhaal verkeerd begrepen wordt. Dat het niet onderscheiden wordt van de wij-zij-taal. Dat zij als ‘wij’ worden bestempeld en hun familie als ‘zij’. Ik begrijp hen maar al te goed. Door secularisme van een nationalistisch sausje te voorzien doe je alsof ook mijn familie in feite geen Nederlanders zijn. Alsof ze ‘vreemdelingen’ zijn.

Ik wilde niet als ‘vreemdeling’ op aarde leven. Maar ik wil ook anderen – of ze nu moslim zijn of refo – niet tot vreemdeling maken.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

(in de volgorde van hun bijdragen)

Geer Wolf (73) heeft vertaalwetenschap Frans en Spaans gestudeerd en vertaalwerk gedaan, zij is lid van het Multatuli-genootschap en maakt deel uit van een groepje Amsterdamse vrijdenkers.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur (+ opmaker a.i.); donateur van Skepsis.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Enno Nuy (Aerd 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

Leon Korteweg (Zwolle 1990) is historicus en redacteur. Hij schrijft over tal van maatschappelijke kwesties, vooral inzake religie, filosofie, wetenschap en mensenrechten. Daarnaast is hij bestuurslid bij De Vrije Gedachte en de European Council of Skeptical Organisations.

Tine Dorothy Kooiman (Texel 1947) is gepensioneerd, heeft o.a. 35 jaar op een notaris-kantoor gewerkt en is columnist geweest bij de senioren-site Goedenwel van Achmea.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

Dik Kruijthof (Markelo 1947) is secretaris van De Vrije Gedachte. Schrijft over museumbezoek op de website De Leunstoel. Studeerde in Wageningen en werkte in de publiciteit, de sport, de ict en de politiek. Daarnaast was hij lange tijd actief in de schaakwereld, als schaker en bestuurder. Ook zat hij zes jaar in zijn woonplaats Leeuwarden in de gemeenteraad voor de PvdA.

Marije van Beek (1985) is journalist bij Trouw en redacteur Islam. Zij groeide op in de Bible Belt en studeerde religiewetenschappen aan de Vrije Universiteit.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij zoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
 - Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
 - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
 - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
 - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
 - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
 - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
 - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
 - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
 - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden